

**LE DICT MAL S'EST ESPANDU COMME
PESTE FATALE
KAREL V EN GENT, STEDELIJKE
IDENTITEIT EN STAATSGEWELD**

Marc Boone
Universiteit Gent

1. Enkele vragen

Nog een bijdrage over de Gentse opstand tegen Karel V en over het neerslaan ervan? Het lijkt op het eerste gezicht niet iets waar de (historische) wereld op zit te wachten. Is niet alles reeds gezegd, heeft de herdenking van de geboorte van de keizer niet aanleiding gegeven tot een overdaad van publicaties allerhande, waarin de reeds lang bekende feiten uit de meest diverse hoeken bekeken zijn? Hoe vreemd het moge klinken: kennelijk niet. In vele gevallen heeft men bekende en vertrouwde paden bewandeld, weinig auteurs hebben geluisterd naar de directe getuigenissen en vooral is te zelden een poging ondernomen om een en ander te benaderen vanuit recente methodologische vernieuwingen en vernieuwde historiografische aandachtspunten¹. Er zijn gelukkig uitzonderingen, uit de brij van literatuur worden er een aantal werken aangehaald die de toets van de kritiek zullen weerstaan².

Deze bijdrage is in essentie een poging om het discours dat de turbulente relatie tussen de keizer en zijn geboortestad heeft gekenmerkt in beeld te brengen en te duiden. Dit is ook het geval geweest in enkele andere, helaas schaarse,

¹ Een uitzondering waarin dit wel werd ondernomen is het Brussel colloquium van februari 1999 georganiseerd door het Vlaamse Karel V-comité: J. DENOLF, B. SIMONS, *(Re)constructing the past. Het verleden als instrument. Le passé recomposé. Proceedings of the Colloquium on History and Legitimation organised by the Charles V 2000 Committee*, Brussel, 2000.

² Een poging om op een systematische wijze de overvloed aan publicaties allerhande in beeld te brengen, verscheen van de hand van de Leidse historica N. Mout in het tijdschrift *Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden*, 116, 2001, p. 34-44. Onder de vele publicaties die op de figuur van de keizer gecentreerd zijn en die min of meer gelijktijdig in verschillende talen zijn verschenen: W. BLOCKMANS, *Keizer Karel V 1500-1558. De utopie van het keizerschap*, Leuven, 2000, voor het hier behandelde onderwerp is vooral het zesde hoofdstuk van belang 'de prijs van het imperium'.

bijdragen aan het Karel V-jaar³. De Gentse geschiedschrijving heeft, onder meer in een aantal syntheses bestemd voor een breder publiek uiteraard ook aandacht geschonken aan de zaak, maar lijkt door historiografische tradities gefixeerd op de *'Concessio Carolina'*, de nieuwe constitutie die Karel na het bedwingen van de opstand en als onderdeel van de strafmaat aan zijn geboortestad heeft opgelegd⁴. Deze 'concessie' - het woordgebruik houdt op zich reeds een heel programma in, want het gaat niet om een toegeving, maar eerder om een opgedrongen regeling in de zin van de 'vrijheden' die middeleeuwse vorsten over hun onderdanen uitvaardigden⁵ - is uiteraard van kapitaal belang voor de Gentse geschiedenis. Als dusdanig is haar een bevoorrechte plaats in de geschiedschrijving over de stad voorbehouden⁶. Maar ook op dit terrein slaat de deconstructie toe⁷. Naast de 'concessie' past het om in wat volgt de aandacht ook te trekken op de andere teksten, de formele veroordeling van Gent, en op de andere, 'begeleidende' maatregelen die in het kader van het neerslaan van de Gentse opstand zijn genomen.

³ Ik denk daarbij aan het essay over het incident met betrekking tot het 'Kalfvel' van 1515, de zaak van de 'Coop van Vlaenderen' en de terechtstelling van deken Lieven Pien, dat Peter Arnade heeft gepleegd in de te verschijnen handelingen van het interdisciplinair colloquium dat de faculteit Letteren en Wijsbegeerte van Gent in maart 2000 onder de titel 'De vorming van een Imperium' aan het thema weidde (verschijnt in de reeks van de Faculteit, VUBpress Brussel, ed. M. Boone, M. Demoor, R. Pinxten). Op het vlak van de syntheses is er de bijdrage van W. BLOCKMANS, De onderdanen van de keizer, in: H. SOLY (ed.), *Karel V 1500-1558. De keizer en zijn tijd*, Antwerpen, 1999, pp. 227-283 (vooral 269-274).

⁴ Zie o.m. de bundel van J. DECAVELE (red.), *Keizer tussen stropdraggers. Karel V 1500-1558*, Leuven, 1990, passim waarin vooral de bijdragen van Johan Dambruyne, Pol Van Peteghem en Johan Decavele de Gentse opstand en de repressie achteraf behandelen.

⁵ Zie in dit verband: J.-M. CAUCHIES, "Liberté de quoi?". Libertas, libertates: le singulier et le pluriel dans les chartes de franchises de l'espace médiéval Belge, in: H. TRAUFLER (ed.), *Le pouvoir et les libertés en Lotharingie médiévale. Actes des 8es journées Lotharingiennes Luxembourg 1994*, (Publications de la Section Historique de l'Institut grand-ducal de Luxembourg, vol. CXIV, publications du CLUDEM 10), Luxembourg, 1998, p. 151-164.

⁶ Zie de prominente plaats in de laatste synthese over de Gentse geschiedenis: J. DECAVELE, P. VAN PETEGHEM, Zestiende en zeventiende eeuw. Gent 'absoluut' getemd, in: J. DECAVELE (red.), *Gent. Apologie van een rebelse stad, Geschiedenis, kunst, cultuur*, Antwerpen, 1989, p.107-112, op p. 430 wordt als enige 'bijlage' een schema van de voornaamste bepalingen uit de Concessie opgenomen, van de hand van rechtshistoricus P. Van Peteghem.

⁷ Zie de teneur van de bijdrage van J. DAMBRUYNE, Stedelijke identiteit en politieke cultuur te Gent, in: H. SOLY, J. VAN DE WIELE, *Carolus. Keizer Karel V 1500-1558*, Gent, 2000, p. 111-121. Cf. van dezelfde auteur ook zijn onuitgegeven doctoraatsverhandeling (zie noot 15).

STEDELIJKE IDENTITEIT EN STAATSGEWELD

Tweede essentieel onderdeel van deze bijdrage is de stedelijke identiteit. Centraal in wat volgt staat de opvatting dat wat in 1540 is gebeurd een zeer grondige aanslag inhield op een aantal kenmerken van de stedelijke collectieve identiteit. Een aspect van de stadsgeschiedenis dat de laatste decennia, in het voetspoor van onderzoek naar het ontstaan en de legitimatie van staten en van regionale verbanden, tot ontwikkeling is gekomen en dat de verdienste heeft diverse aspecten van stadsgeschiedenis (studie van instellingen, van politiek personeel, van sociale groepen, van collectieve manifestaties, enz.) die al te geïsoleerd waren gebleven op elkaar te betrekken⁸. Een en ander laat toe de relatie tussen Gent en Karel V, die op zich weinig 'origineel' is geweest, in te passen in een bredere houding die de keizer in vele van de gebieden waarover hij regeerde tegenover steden heeft aangenomen. Deze benadering laat meteen toe ze in verband te brengen met een aantal thema's die recent prominent in de stadsgeschiedenis naar voren zijn gebracht. Centraal staat het stedelijk zelfbewustzijn, het beeld dat stedelingen, via rituelen, historiografische constructies, 'memoriae' allerhande van hun gemeenschap hebben geconstrueerd en dat als dusdanig een herkenningspunt is geworden voor het collectief beleven van een stedelijke identiteit. De geschiedenis van het laatmiddeleeuwse en vroeg-moderne Gent is in dit verband een zeer dankbaar studie-object gebleken⁹. De belangstelling voor bewegingen van 'onderen uit' in de lijn van het pionierswerk terzake van een Charles Tilly en anderen, heeft recent nieuwe impulsen gekregen vanuit de analyse van taal, van de 'lectuur' van het optreden van collectieve bewegingen, van op het eerste gezicht stuurloos geweld¹⁰. Een eerste lezing van de herhaalde conflicten tussen Gent en

⁸ Zie een status quaestionis: W. PREVENIER, M. BOONE, De steden van de Zuidelijke Nederlanden in de late middeleeuwen: stedelijke identiteit en corporatieve solidariteiten, in: *Het Tijdschrift van het Gemeentekrediet*, 47, 1993, p. 25-42.

⁹ Zie: P. ARNADE, *Realms of rituals. Burgundian ceremony and civic life in late medieval Ghent*, Ithaca-London, Cornell UP, 1996, passim, die in het voetspoor van zijn promotor Richard Trexler (aan wie we enkele indringende studies van stedelijke rituelen voornamelijk in het laatmiddeleeuwse Firenze danken) stedelijke sociabiliteiten zoals ambachten, boogschuttersgilden, broederschappen, rederijkerskamers heeft bestudeerd. Inzake historisch bewustzijn, zie: A.L. VAN BRUAENE, *De Gentse memorieboeken als spiegel van stedelijk historisch bewustzijn (14de tot 16de eeuw)*, Gent, 1998 (Verhandelingen der Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent, XXII), p. 243-258 (in verband met de wijze waarop de opstand tegen Karel V in de memorieboeken behandeld werd).

¹⁰ Een historiografische oriëntatie en toepassing op de sociale geschiedenis biedt G. DENECKERE, Sociale geschiedenis, het einde van de ideologie en de terugkeer van de bezieling. Een essay met de focus op het onderzoek naar collectieve actie in de jaren 1990, in: *Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis*, 26, 2000, p. 245-260. Een geslaagd voorbeeld, toegepast op een ander 'klassieke' casus uit de sociale stadsgeschiedenis van de late middeleeuwen, is de studie van de opstand van de Florentijnse 'ciompi' aan het einde van de 14de eeuw: A. STELLA, *La révolte des Ciompi. Les hommes, les lieux, le travail*, Paris, EHESS, recherches d'histoire et de sciences sociales 57, 1993, passim.

de Bourgondische hertogen vanuit de denkbeelden van James Scott en de aandacht die hij vraagt voor *'hidden transcripts'* (niet geëxpliciteerde politieke standpunten die een quasi weggestopt leven leiden achter de façade van het dominante politieke discours) is alvast veelbelovend¹¹. Op een meer specifiek terrein van de studie van het geweld en van een escalatie van gewelddadigheid, biedt het rebelse Gent van de 14de-16de eeuw ook een dankbaar en veelbelovend studieterrein¹².

De combinatie van beide elementen: vorstelijk ingrijpen en stedelijke identiteit draait uiteindelijk om de these van de 'moderniteit', die tijdens de Karel V-herdenkingen in de loop van het jaar 2000 herhaaldelijk te beluisteren was. Karel V leefde in een periode van fundamentele veranderingen op zowel economisch, cultureel en mentaal vlak. Hij symboliseerde in zijn persoon zoveel macht dat zijn optreden quasi automatisch met deze veranderingsprocessen wordt in verband gebracht. De stap om zijn optreden tegen een stad als Gent dan ook als een zoveelste uiting van deze 'moderniteit' te beschouwen is dan ook vlug gezet. Was de 'Concessie' het grote moment waarop een middeleeuws en uitgeleefd systeem werd vervangen, door een vorst die bovendien met enkele economische ingrepen (doorbreken van de ambachtsmonopolies en het graven van de Sassevaart) zijn geboortestad in de vaart der volkeren omhoogstuwde? Is het bilan voor de gemiddelde Gentenaar van 1540 positief, of moet hier voor nuancering en voor een minder eenzijdige benadering gepleit worden?

2. Gentse eigenheid: een historische constructie

Enkele jaren geleden heb ik in dit tijdschrift de van de basis uit gegroeide praktijken van weerstand en organisatie, die het handelen van generaties Gentenaren tijdens middeleeuwen en Ancien Régime hebben gekarakteriseerd en die neerkwamen op het structureel behartigen van collectieve belangen, als

¹¹ Zie M. BOONE, Urban space and the contest for power in the flemish urban network (13th-16th c.); proceedings of the Conference 'Fertile Space: the City in Northern Europe, 1100-1650' Dartmouth College, Hanover (N.H., USA), 15-16 mei 1999, ed. M. Howell, P. Arnade, W. Simons. Ter perse in *The Journal of interdisciplinary history* (2001).

¹² Een terreinverkenning bij: M. BOONE, *'Armes, courses, assemblees et commocions'*. Les gens de métiers et l'usage de la violence dans la société urbaine flamande à la fin du moyen âge, in: N. BULST (ed.), *"Gewalt. Ausprägung, Wahrnehmung und Regulierung von Gewalt in der Vormoderne"*. Colloquium Bielefeld 27-29 November 1998, Zentrum für Interdisziplinäre Forschung (in druk), een student Raf Verbruggen voert momenteel een detailonderzoek uit voor het 14de-eeuwse Gent.

STEDELIJKE IDENTITEIT EN STAATSGEWELD

basiskenmerk van de collectieve mentaliteit van Gent gekenmerkt¹³. In weinig andere steden is bijvoorbeeld de rol van ambachten in het stadsbestuur zo ingrijpend geweest. Ze heeft bovendien aanleiding gegeven tot erg omslachtige regelingen en een originele politieke constitutie, die weliswaar haar schaduwwijde van nepotisme en profitarium had, maar toch ook conflictbeheersend werkte en een onmiskenbare demonstratie van het belang van politiek overleg inhield. Dit regime van de Drie Leden der stad (poortერი, 53 kleine neringen en weverij) zal uitgerekend door Karel V in 1540 ontmanteld worden¹⁴. Toch blijkt uit de recente studie van Johan Dambruyne hoe levenskrachtig de onderliggende praktijk ook in dit geval was. Naar de letter werden de keizerlijke bepalingen nageleefd, in de dagelijkse praktijk veranderde er relatief weinig, in alle geval veel minder dan men traditioneel heeft aangenomen¹⁵. Deze levenskracht verklaart mede het merkwaardige gemak waarmee tijdens de korte episode van de Calvinistische Republiek (1579-1584), de politieke

¹³ M. BOONE, Omzien met bewondering, vooruitblikken met verwachting. De Gentse geschiedenis van middeleeuwen en Ancien Régime, in: *Handelingen der Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent*, n.r. XLVII, 1993, p. 29-48, herdruk in: *Oostvlaams verbond van de kringen voor geschiedenis, voorlichtingsreeks, nieuwe reeks nr. 30*, (Gent, 1994), p. 29-48.

¹⁴ Zie over dit regime: M. BOONE, *Gent en de Bourgondische hertogen, ca. 1384 - ca. 1455. Een sociaal-politieke studie van een staatsvormingsproces*, Brussel, 1990, [*Verhandelingen van de koninklijke academie voor wetenschappen, letteren en schone kunsten van België, Klasse der Letteren, jaargang 52, 1990, nr. 133*], p. 54-160. Ingepast in een chronologisch bredere context: J. DECAVELE, Bestuursinstellingen van de stad Gent (einde 11de eeuw-1795), in: W. PREVENIER, B. AUGUSTYN, *De gewestelijke en lokale overheidsinstellingen in Vlaanderen tot 1795*, Brussel, 1997 (Algemeen Rijksarchief, studia 72), p. 281-285, met op p. 321 andermaal het schema van de Concessio Carolina als scharniermoment.

¹⁵ J. DAMBRUYNE, *Aspiraties van corporatieve middengroepen. Een onderzoek naar sociaal-economische en politiek-institutionele patronen en interacties in het 16de-eeuwse Gent*, Universiteit Gent, academiejaar 1999-2000 (onuitgegeven doctoraatsverhandeling olv. H. Soly), pp. 788-789 toont op basis van een uitvoerig betoog aan dat de keizer met de 'Concessie' vooral politieke bedoelingen had. Niet zozeer het economisch immobilisme werd gevisieerd, al maakte dit wel deel uit van het officieel discours. Het verklaringselement werd overigens wel in de historiografie overgenomen, wellicht ook omdat het perfect aansloot bij de lange tijd dominante opvatting dat het ambachtswezen zoals het zich tijdens de late middeleeuwen had ontwikkeld, met economische verstarring gelijk te stellen was. Zie een algemene inschatting, met verwijzing naar deze oudere literatuur bij M. BOONE, *Les métiers dans les villes flamandes au bas moyen âge (XIVe-XVIe siècles): images normatives, réalités socio-politiques et économiques*, in: P. LAMBRECHTS, J.-P. SOSSON (édd.), *Les métiers au moyen âge. Aspects économiques et sociaux. Actes du Colloque International de Louvain-la-Neuve, 7-9 octobre 1993*, Louvain-la-Neuve, 1994 (*Université Catholique de Louvain, Publications de l'Institut d'Etudes Médiévales, Textes, Etudes, Congrès, vol. 15*), pp. 1-21.

orde van de Drie Leden opnieuw in het zadel kon worden gehesen¹⁶. Dezelfde stedelijke eigenheid manifesteerde zich buiten het politieke en corporatieve kader, in de sfeer van religie en cultuur, via stedelijke rituelen en processies. Literaire genootschappen als de rederijkers hadden ook deel aan de collectieve identiteit. Hun optreden situeerde zich vaak in de marge van wat nog als orthodox kon aanvaard worden en wat in het grijze grensgebied tussen openlijke contestatie en verhulde acceptatie van de officiële lijn gold, men denke aan het grote rederijkersjuweel van 1539¹⁷.

De Vlaamse steden hebben, in tegenstelling tot hun Italiaanse tegenhangers, geen grote traditie inzake stedelijke geschiedschrijving ontwikkeld met belangrijke vertakkingen naar een privé-historiografie, waarin het grote verhaal van de stadsgeschiedenis verweven wordt met het kleine verhaal van de geschiedenis van een geslacht, zoals in de Florentijnse '*ricordanze*'. Toch is in het geval van Gent zowel een collectieve als familiale geschiedvisie aanwijsbaar. Naast de 'memorieboeken' een vorm van 'officiële' geschiedschrijving, bleven er vele 'historische' getuigenissen bewaard. Ze leren dat ook individuele geslachten en individuen een zelfbewustzijn affirmeerden, dat zich manifesteerde via een geschiedschrijving in de vorm van een quasi-boekhoudkundige afrekening met de tijd¹⁸. Naast deze in schrift vastgelegde reflectie over de stedelijke eigenheid, dient ook de politieke praktijk benadrukt te worden. De stadsgeschiedenis hecht momenteel veel belang aan het feit dat een stad ook een 'constructie' is die in de eerste plaats het resultaat is van het collectieve optreden van de stedelingen zelf. '*Fare città*' zoals het in Florentijnse kronieken werd omschreven, doorgaans het resultaat van '*correre la città*', collectief opmarcheren door de stad en haar ruimte onder controle brengen¹⁹. Elisabeth Crouzet-Pavan heeft deze trend zeer scherp onder

¹⁶ Een uitvoerige behandeling hiervan: J. DAMBRUYNE, *Op. cit.*, p. 730-752.

¹⁷ Zie het lopend onderzoek van A.-L. Van Bruaene naar rederijkerkamers in Vlaanderen, in het kader van een VNC-project (RUG-VUAmsterdam). Over het rederijkersfeest van 1539 bestaat een overvloedige literatuur, een recente synthese met verwijzing naar een groot deel van deze literatuur: A.-L. VAN BRUAENE, *Printing plays. The publication of the Ghent Plays of 1539 and the reaction of the authorities, in: Dutch crossing. A journal of Low Countries studies*, 24, 2000, p. 265-284.

¹⁸ Over de eerste variant, de zogenaamde memorieboeken: A.-L. VAN BRUAENE, *De Gentse memorieboeken*, p. 33-54 (over het genre stadskroniek in vergelijkend perspectief). Met betrekking tot de individuele familie-geschiedenissen: M. BOONE, *De discrete charmes van het burgerbestaan in Gent rond het midden van de vijftiende eeuw. Het financieel handboek van Simon Borluut (1450-1463)*, in: "*Proeve 't al, 't is prysselyck*". *Verbruik in Europese steden (13de-18de eeuw)*. *Liber Amicorum Raymond van Uytven. Bijdragen tot de geschiedenis*, 81, 1998, p. 99-102.

¹⁹ Over deze terminologie, waarvan echo's in de Lage Landen, onder meer bij de Luikse auteur Jean de Hocsem (vroege 14de eeuw) zijn op te vangen: ULRICH MEIER, *Molte rivoluzioni, molte novità*. *Gesellschaftlicher Wandel im Spiegel der politischen Philosophie und im Urteil von städtischen Chronisten des späten Mittelalters*, in: JÜRGEN MIETHKE, KLAUS SCHREINER (eds.), *Sozialer Wandel im Mittelalter. Wahrnehmungsformen, Erklärungsmuster, Regelungsmechanismen*, Sigmaringen, 1994, p. 148-149, 159-160.

STEDELIJKE IDENTITEIT EN STAATSGEWELD

woorden gebracht in haar analyse van de Venetiaanse geschiedenis en het belang dat ze daarbij hecht aan de '*espace identitaire*', de ge- en beleefde ruimte die de stad haar specificiteit bezorgt²⁰. Een benadering die zonder al te veel moeite, afgezien van de in vergelijking tot de Italiaanse steden doorgaans ondankbare bronnensituatie, ook op de steden der Nederlanden kan worden toegepast²¹.

Naast deze ruimtelijke factor in het creëren van een stad, is er uiteraard de factor tijd. Doorheen de beleefde stadsgeschiedenis, hebben generaties stedelingen, en het verschijnsel is voor Gent zonder moeite aantoonbaar, zich gelaafd aan de voorbeelden die hun voorouders hebben nagelaten. De geschiedenis van de Gentse opstandigheid is algemeen bekend, het grote verhaal van de Artevelde's, van Jan Yoens, Frans Ackerman en andere Gentse volksmenners uit de 14de eeuw behoeft geen herhaling. Minder evident lijkt het inzicht dat naast deze 'grote' traditie van revoltes van steden tegen landsheren, ook een 'kleine' traditie van opstandige bewegingen van burgers tegen hun eigen bestuurlijke elites, met minder weerklank maar daarom niet minder invloedrijk, de 'grote' traditie heeft ondersteund. Beide steunen onder meer op een opmerkelijk historisch besef²².

Referentiepunt vormden daarbij de gebeurtenissen van 1127-28, de opvolgingscrisis in het graafschap Vlaanderen waarin de burgerij der grote steden voor het eerst als mondighe politieke medespeler naar voren komt, in de beste tradities van de 'communale' bewegingen²³. Toen de Vier Leden van Vlaanderen in 1484 weerstand boden tegen de centraliserende politiek van Maximiliaan van Oostenrijk, verwezen ze heel nadrukkelijk naar wat in 1127-28 was gebeurd, om een historische legitimatie te geven aan hun optreden dat omschreven werd als zijnde noodzakelijk voor '*le prouffit du dit pays et de la*

²⁰ Essentieel in twee werken, vooral in het eerste wordt ook veel aandacht besteed aan het aspect taal en het benoemen en derhalve zingeven van sociale en politieke relaties. Onthullend programma in de inleiding op het eerste boek 'j'ai donc envisagé cette ville comme un texte progressivement écrit': E. CROUZET-PAVAN, *Venise: une invention de la ville XIIIe-XVe siècle*, Seyssel, 1997, passim; en IDEM, *Venise triomphante. Les horizons d'un mythe*, Paris, 1999, p. 309-364.

²¹ Cf. E. LECUPPRE-DESJARDIN, *Les lumières de la ville: recherche sur l'utilisation de la lumière dans les cérémonies bourguignonnes (XIVe-XVe siècles)*, in: *Revue Historique*, CCCI, 1999, p. 23-43.

²² Een overzicht bij M. BOONE, M. PRAK, *Rulers, patricians and burghers: the Great and the Little Traditions of Urban Revolt in the Low Countries*, in: K. DAVIDS, J. LUCASSEN, (edd.), *A miracle mirrored. The Dutch Republic in European Perspective*, Cambridge, Cambridge University Press, 1995, pp. 99-134. Een bijgewerkte Nederlandse versie is in voorbereiding (ed. IISG, Amsterdam).

²³ De Vlaamse gebeurtenissen van 1127-28 worden in een internationale context geplaatst bij K. SCHULZ, '*Denn sie lieben die Freiheit so sehr...*'. *Kommunale Aufstände und Entstehung des europäischen Bürgerturns im Hochmittelalter*, Darmstadt, 1992, passim.

chose publique'²⁴. De effectieve machtsuitoefening door de grote steden ging verder dan het uitwerken van normatieve teksten, maar bestreek ook het terrein van machtsuitoefening en van controle daarvan, iets waardoor ze in directe concurrentie kwamen met de centrale overheid. Het Vlaams-Brabants verdrag van 1339, geïnspireerd door Jacob van Artevelde, voorman van Gent op een ogenblik waarop deze stad het dichtst stond bij het proclameren van een stadsrepubliek, riep een controle-commissie in het leven waarin de vertegenwoordigers der steden van beide vorstendommen een uitgesproken overwicht hadden. De leden van de commissie werden verondersteld elk mogelijk geschil tussen Vlaanderen en Brabant aan hun oordeel te onderwerpen. Hun oordeel zou ook voor de respectievelijke vorsten bindend zijn. Bodem deze laatste weerstand, dan konden de onderdanen van hun weerstandsrecht gebruik maken. Het hele document ademt het besef uit dat de vertegenwoordigers van de steden de beste garanten waren van het algemeen welzijn, het welhaast mythische '*bien public*'. Hun fundamenteel gelijklopende belangen, die in essentie de belangen waren van een op handel en industrie gerichte stedelijke elite, werden het best gediend door een dergelijke politieke organisatie, ze gingen zelfs zover om de uitgifte van een gemeenschappelijke munt op de agenda te plaatsen. In de daaropvolgende jaren zou het verdrag ook onderschreven worden door de Luikse steden en in het graafschap Henegouwen (indirect dus ook in het daarmee verbonden Holland). Het zal niet verbazen dat deze belangrijke tekst in 1576 in Delft werd herdrukt en diende als inspiratiebron voor de Pacificatie van Gent. Nog enkele jaren later werd hij door de Calvinistische Republieken in de Zuidelijke Nederlanden beschouwd als mijlpaal voor het tot stand komen van de politieke eenheid in de Nederlanden, resultaat niet van een of ander vorstelijk streven, maar van het politiek bewustzijn van de stedelijke elites²⁵.

Het onverwachte overlijden van hertog Karel de Stoute in 1477 bracht de slagkracht van de representatieve organen aan het daglicht. Ze namen de kans te baat om hun positie voor het eerst voor de hele Nederlanden in een geschre-

²⁴ S. DAUCHY, Le douaire de Marguerite d'York, la minorité de Philippe le Beau et le Parlement de Paris 1477-1494, in: *Bulletin de la Commission Royale d'Histoire*, CLV, 1989, p. 84.

²⁵ Over deze nog onvoldoende bestudeerde tekst (er bestaat niet eens een uitgave van die aan de criteria van wetenschappelijkheid beantwoordt): P. AVONDS, Beschouwingen over het ontstaan en de evolutie van het samenhorighedsbesef in de Nederlanden (14de-19de eeuw), in: *Cultuurgeschiedenis in de Nederlanden van de renaissance tot de romantiek. Liber amicorum J. Andriessen, A. Keersmaekers, P. Lenders*, Leuven-Amersfoort, 1986, p. 45-51. Inzake de invloed op de Opstand, in laatste instantie: W. TE BRAKE, *Shaping history. Ordinary people in European politics, 1500-1700*, Berkeley, 1998, p. 76-78.

STEDELIJKE IDENTITEIT EN STAATSGEWELD

ven document, het zogenoemde Groot Privilege, vast te leggen²⁶. Ook deze belangrijke stap vooruit in het vastleggen van een constitutionele verhouding tussen vorst en onderdanen, werd ondersteund en mogelijk gemaakt door succesvolle stedelijke oproeren in Gent, Maastricht, Brugge, Ieper, Brussel, Antwerpen, 's-Hertogenbosch en Valenciennes. Ze gaven uitdrukking aan de wens van de burgers om hun politieke autonomie te benadrukken ten overstaan van de centrale overheid en de politieke lijn die de hertogen en hun ambtenaren in de voorafgaande decennia hadden uitgezet. Meer bepaald de invloed van de ambachten op het bestuur van de steden kwam versterkt uit de 'particularistische' reactie van 1477. Andermaal zou blijken hoe de crisis van 1477 in de latere ontwikkeling een referentiepunt is geworden, met name in de decennia van strijd die tot de vestiging van de Republiek voerden.

Het Groot Privilege van Maria van Bourgondië uit 1477 zou zelfs nog door de Patriotten aan het einde van de achttiende eeuw als de Nederlandse 'Magna Carta' worden verwelkomd²⁷. De gebeurtenissen van 1477 demonstrenen andermaal hoe sterk de band was tussen de Kleine Traditie van stedelijke opstandigheid, gericht op het wijzigen van de heersende elite binnenin de stad, en de Grote Traditie die er op gericht was de relatie tussen vorst en onderdanen in het voordeel van de laatsten gunstig te beïnvloeden. Het conflict met Maximiliaan dat in de jaren na 1477 uitbarstte, bracht het hele repertorium van stedelijke opstanden tegen vorstelijke centralisatie nogmaals aan de oppervlakte. Het baart dan ook nauwelijks verwondering dat in de aanklacht die in 1488 tegen Maximiliaan werd geformuleerd, op een ogenblik dat hij in Brugge de gevangene van de grote Vlaamse steden was, verwezen wordt naar het recht op ongehoorzaamheid van de onderdanen, met duidelijke referentie naar Aristoteles, de Bijbel, het canonieke recht en preceden ten uit de Vlaamse geschiedenis²⁸.

Vrije organisatievormen, rituelen, beheersing van de ruimte, een strategisch aanwenden van de kennis van het verleden: schematisch gesteld kunnen deze vier elementen als bouwstoffen van een stedelijke identiteit gelden. De vraag is nu in welke mate het optreden van Karel V in 1540 ze heeft geïmplementeerd?

²⁶ De editie en verwijzingen naar de overvloedige literatuur over het onderwerp bij: W. BLOCKMANS, La signification "constitutionnelle" des privilèges de Marie de Bourgogne (1477), in: W.P. BLOCKMANS (ed.), *1477. Le Privilège General et les privilèges régionaux de Marie de Bourgogne pour les Pays-Bas*, Kortrijk, 1985, p. 495-516. Aan te vullen met een specifiek privilege voor Gent: V. VANDER HAEGHEN, La charte donnée aux Gantois par Marie de Bourgogne en 1477, in: *Mélanges Paul Frédéricq*, Brussel, 1904, p. 273-278.

²⁷ E.O. VAN DER WERFF (ed.), e.a., *Burgundica et varia. Keuze uit de opstellen van prof. dr. A.G. Jongkees*, Hilversum, 1990, p. 256-61.

²⁸ Zie onder meer de speech van Willem Zoete, vertegenwoordiger van de stad Gent namens de Leden van Vlaanderen, op 28 april 1488, uitgegeven bij I.L.A. DIEGERICK, *Correspondance des magistrats d'Ypres, députés à Gand et à Bruges pendant les troubles de Flandre sous Maximilien*, Bruges, 1855, XXXI-LXV.

3. Vorstelijke centralisatie: een geleerde constructie

Wat opvalt bij de lectuur van de bronnen die getuigen over het standpunt van de vorstelijke partij in het conflict tussen Gent en Karel V, is hoe sterk de vorstelijke partij zich inspant om de privileges waarop de tegenpartij, Gent, zich beroept verdacht te maken. Met name het Groot Privilegie van Maria van Bourgondië uit 1477 krijgt het in de meest onthullende tekst terzake, de veroordeling van Gent door de keizer, geproclameerd op dezelfde dag als de 'Concessio Carolina', 30 april 1540, zwaar te verduren²⁹. Paul Van Peteghem heeft als rechtshistoricus de regering van Karel V in het oude graafschap Vlaanderen grondig bestudeerd. Dank zij hem is het duidelijk geworden dat de centrale figuur in de ontwikkeling van de argumentatie tegen Gent de jurist Lodewijk Van Schore was³⁰. Deze in Leuven gevormde raadsheer en president van de Raad van State en van de Geheime Raad is vanaf 1537 van heel dichtbij betrokken bij de onderhandelingen en strubbelingen met Gent. De correspondentie van Karel V met landvoogdes Maria van Hongarije, zijn zuster, maakt duidelijk hoe Van Schore in persoon de onderhandelingen met Gent voert en hoe hij de vorst zelf via geschreven rapporten op de hoogte houdt³¹. In de marge van deze gebeurtenissen moet Van Schore een indrukwekkende verzameling aan memoranda, correspondenties en instructies hebben aangelegd. Hij is dan ook geïdentificeerd als de auteur van een 'Discours des troubles', een eersterangsbron voor de motivatie achter vonnis en straf³². Van Schore bedient zich via denkbeelden ontleend aan de middeleeuwse politieke

²⁹ Uitgegeven bij J. LAMEERE, H. SIMONT, *Recueil des ordonnances des Pays-Bas (1537-1543)*, dl. 4, Brussel, 1907, p. 170-181 en als 'pièce justificative' bij CH. STEUR, *Mémoire sur les troubles de Gand de 1540*, Brussel, 1834 (*Mémoires couronnés par l'Académie Royale des sciences et belles-lettres de Bruxelles, tome X*), p. 167-186.

³⁰ Onder meer in J. DECAVELE (red.), *Keizer tussen stropdragers*, p. 185, J. DECAVELE, P. VAN PETEGHEM, *Gent absoluut getemd*, p. 109-111; P. VAN PETEGHEM, *De Raad van Vlaanderen en staatsvorming onder Karel V (1515-1555). Een publiekrechtelijk onderzoek naar centralisatiestreven in de XVII Provinciën*, Nijmegen, 1990 (*Rechtshistorische reeks van het Gerard Noodt instituut 15*), p. 157-167. Bij deze laatste verwijzing dient voorbehoud te worden geformuleerd tegen de herhaalde bewering van de auteur dat Gent een formele 'stadstaat' zou zijn geweest.

³¹ L.P. GACHARD (ed.), *Relation des troubles de Gand sous Charles-Quint par un anonyme, suivie de trois cent trente documents inédits sur cet événement*, Brussel, 1846, K.C.G. in-4E, p. 205-211.

³² Uitgegeven in C.P. HOYNCK VAN PAPENDRECHT, *Analecta Belgica*, Den Haag, 1743, III, p. 280-484, manuscript hernomen en in een uitgebreidere versie uitgegeven in L.P. GACHARD (ed.), *Relation des troubles*, p. 1-174, het auteurschap is door deze uitgevers niet opgelost, de identificatie gebeurde door P. Van Peteghem, wiens verhandeling over Van Schore (*Lodewijk van Schore, president van de Raad van State en van de Geheime Raad (1540-1548)*, RUG, 1972, p. 111-122) nog steeds onuitgegeven is.

STEDELIJKE IDENTITEIT EN STAATSGEWELD

denkers Bartolus van Sassoferrato en van diens leerling Baldus de Ubaldis, van principes uit het Romeins Recht om een exemplarische bestraffing van Gent te eisen. Zijn requisitorium wordt in het vonnis van 30 april 1540, samen met de tegenargumenten van Gent, hernomen. De conclusie van Van Schore luidt dan ook, hetzelfde beeld wordt door Bartolus gebruikt, dat een stad die schuldig bevonden is aan opstandigheid en hoogverraad het net als Carthago verdient aan de ketting gelegd te worden, *'et debvroit estre submise a la chaine comme fust Cartaege par les Romains, sans jamais povoir porter nom de ville ou estre reputee membre de Flandres'*³³. De allusie op Carthago suggereert een tweevoudige lectuur, twee interpretaties die elkaar overigens niet uitsluiten. Karel V zelf was enkele jaren voordien in 1535 op de plek van het antieke Carthago aan land gegaan met zijn leger in het kader van wat als een kruistocht tegen de 'Turkse piraten' werd afgedaan. Een succesrijke veldtocht waarvan het hoogtepunt de bevrijding van christen slaven uit Tunis was³⁴. Karel poseerde op die wijze als kruisvaarder en realiseerde een droom die zijn Bourgondische voorvaders tevergeefs hadden nagejaagd³⁵. Terzelfdertijd situeert dit zijn optreden tegen Gent en bij uitbreiding tegenover andere steden, in de ideologische context van imitatie van antieke helden en heldendaden. Met deze pose bouwt hij heel bewust verder op de culturele en politiek-ideologische legitimatie van de politiek van zijn Bourgondische voorouders, in het bijzonder van hertog Karel de Stoute, de vorst naar wie Karel overigens genoemd was³⁶. De voorbeeldfunctie van het verwoesten van steden was daarmee pas goed op gang gekomen. Wanneer enkele decennia later de her-

³³ A.R.A., Audiëntie, 1627³, bundel getiteld 'declaration des abuz commis par ceulx de Gand en l'an XV^c XXXIX', f° 9v°.

³⁴ G. PARKER, De politieke wereld van Karel V, in: H. SOLY, *Karel V*, p. 163.

³⁵ Over het kruisvaartideaal aan het Bourgondische (en bij uitbreiding Habsburgse) Hof bestaat heel wat literatuur. Van belang is vooral H. MÜLLER, *Kreuzzugspläne und Kreuzzugspolitik des Herzogs Philipp des Guten von Burgund*, Göttingen (Schriftenreihe der historischen Kommission bei der Bayerischen Akademie der Wissenschaften, Band 51), passim. Een nieuwe synthese is in voorbereiding door J. PAVIOT, *Les Ducs de Bourgogne, la Croisade et l'Orient (fin XIVe s.-XVe s.)*, (op basis van zijn habilitation, Paris IV, nov. 2000).

³⁶ Over het belang van de Antieke voorbeelden in de Bourgondische politiek ten overstaan van steden: M. BOONE, 'Civitas mori potest si autoritate superioris damnetur': politieke motieven voor het bewust verwoesten van steden (14de-16de eeuw), in: *Destruction et reconstruction de villes, du moyen âge à nos jours. Verwoesting en wederopbouw van steden, van de middeleeuwen tot heden. Actes du 18e colloque international - Handelingen van het 18e internationaal colloquium Spa, 10-12.IX.1996*, Brussel, 1999, (Gemeentekrediet van België, historische reeks in-8°, nr. 100), p. 341-352. Een belangrijk onderzoek dat het thema direct op de eerste Habsburgers betreft is M. TANNER, *The last descendant of Aeneas. The Hapsburgs and the mythic image of the emperor*, Yale, London, 1993, passim (pp. 146-161 voor het functioneel aanwenden van het Gulden Vlies en via de Bourgondische dynastie de genealogische constructie die naar de Trojanen terugvoert).

tog van Alva naar de Nederlanden oprukt, wordt in de correspondentie van de kardinaal Granvelle verwezen naar de manier waarop Karel V in 1540 Gent had aangepakt, als inspiratiebron voor de wijze waarop Alva Antwerpen zou kunnen aanpakken³⁷.

Het is van belang om de argumentatie van Van Schore en uiteindelijk het hele optreden van Karel V tegen Gent in 1540 tegen het licht te houden van de keizerlijke politiek tegenover steden en meer bepaald stedelijke opstanden. Karels aanpak van de Gentse crisis wordt er door gereduceerd tot een van de vele incidenten op dit vlak die zijn regering hebben gekenmerkt. Uiteraard met dit persoonlijke detail dat de keizer er zich bijzonder goed van bewust was, dat hij zijn geboortestad onder handen nam. Nog in een brief van 31 januari 1538 had hij in een brief aan de Gentenaren gesteld dat hij op hun (fiscale) hulp en toegeeflijkheid rekende '*vous vous employeriez plus à nous aider, assister et servir que nuls autres, à cause de sommes gantois et avons pris naissance en nostre ville de Gand*'³⁸. Toch is de aanpak van Gent en de daarbij gevolgde strategie op lange termijn nauwelijks verschillend van wat in andere gevallen kan worden vastgesteld³⁹. In de beginjaren van zijn regering (1520-21) was Karel in Spanje met de opstanden van de *germanias* of *comuneros* (letterlijk: broederschappen of gemeenschappen) in Castilië, Valencia en Mallorca geconfronteerd. Stedelijke elites gegroepeerd in *junta's* ventileerden hun ongenoegen met de vanuit Brussel gevoerde politiek van de centrale overheid. Hun eisen, verwoord in de 'Artikels van Valladolid' kwamen neer op het herwaarderen van politiek overleg tussen vorst en onderdanen in de Cortes en op het opwaarderen van het Castiliaanse element in het bestuur. Uiteindelijk werd de beweging met veel geweld onderdrukt, wat des te gemakkelijker lukte naarmate de beweging radicaliseerde en de stedelijke oligarchieën zich desolidariseerden. Ondanks hun nederlaag, was de vorst voortaan gehouden om meer dan voordien rekening te houden met de standpunten van de volksvertegenwoordiging, de Cortes. Numeriek en emotioneel belangrijker was de grote Duitse opstand van 1524-26, lange tijd als de boerenoorlog gekend, momenteel verkiest men de benaming 'revolutie van de gemene man'. De beweging werd namelijk ook gedragen door stedelingen, vooral in de vanouds Habsburgse gebieden in Zuid-Duitsland en was essentieel gericht tegen de privileges van adellijke en geestelijke grootgrondbezitters. Opmerkelijk is hoe de opstandelingen over een ideologische legitimatie

³⁷ E. POULLET, *Correspondence du cardinal de Granvelle 1563-1583*, deel 2, Brussel, 1880, p. 475 (brief van 30 mei 1567). Cf. ook: G. MARNEF, *Antwerpen in de tijd van de Reformatie. Ondergronds protestantisme in een handelsmetropool 1550-1577*, Antwerpen-Amsterdam, 1996, p. 153.

³⁸ Geciteerd bij G. PARKER, *art. cit.*, p. 169 en 515.

³⁹ Het beste overzicht biedt W. BLOCKMANS, *De onderdanen van de keizer*, p. 259-274.

STEDELIJKE IDENTITEIT EN STAATSGEWELD

beschikten en in een klacht aan het Rijkskamergericht, de hoogste juridische instantie van het Rijk, appelleerden aan 'goddelijke en natuurlijke rechtvaardigheid'. Een legitimatie die door vroege reformatoren als Zwingli nog verder werd uitgewerkt. Ook hier kwam een programmatorische tekst tot stand: de Twaalf Artikelen van Memmingen (1525). De Zuidduitse opstand werd letterlijk in het bloed gesmoord, het aantal slachtoffers dat in de korte tijdsspanne van een maand viel wordt op 70 à 75.000 geschat. De repressie was navenant: de fiscale druk werd gevoelig opgevoerd, en na een volgende algemene krachtmeting met de protestanten, voerde Karel enkele structurele maatregelen in, die ondertussen ook in andere delen van het Rijk waren uitgetest. In 1548 werden in zowat dertig Zuidduitse rijkssteden de vertegenwoordigers van de ambachten uit het stadsbestuur geweerd. Deze maatregel liet de keizer toe om voortaan te onderhandelen met een sociaal homogener oligarchie, die hij in de lijn van de informele machtsoefening beter kon beïnvloeden en uit zijn hand laten eten. De keizer die zelf met het geld van de Fuggers de keizerlijke kroon had verworven, speelde het spel consequent. Dergelijke maatregel was voordien ook al in het geval van de Spaanse steden genomen: ook daar werd na het neerslaan van de beweging der *comuneros* de medezeggenschap der ambachtsgilden zo goed als uitgeschakeld. Eenzelfde repressief schema werd in de Nederlanden toegepast: in 1525 verbood regentes Margareta van Oostenrijk alle invloed van ambachtsdekens en -gezworenen en van 'ghemeyne mannen' in het algemeen in het bestuur van het Brabantse 's-Hertogenbosch. Een maatregel waarvoor ze de nadrukkelijke felicitaties van de keizer, haar neef, mocht ontvangen⁴⁰. Eenzelfde scenario herhaalde zich in Brussel, en in Utrecht in 1528. In deze laatste stad werd bovendien nog een citadel, de Vredenburg, opgetrokken om de stad voortaan in bedwang te houden. Utrecht had kennelijk een duidelijke functie, naast haar evidente kerkelijke centrale positie, was de stad uit geo-politieke overwegingen een noodzakelijk steunpunt om het recent bij het Rijk gevoegde Gelre in bedwang te houden. Minder fortuinlijk was de oude bisschopstad Terwaan, een Franse enclave in het aan de keizer toebehorende Artesië. Deze stad, 'grosse larro-niere (...) vray magasin et retraite de toute infame canaille de France' werd in 1553 op bevel van Karel V zeer grondig vernietigd⁴¹. De stad betaalde duidelijk voor de vernederende aftocht van het vergeefs belegerde Metz, waartoe de keizer in de winter van 1552-53 gedwongen was geworden.

⁴⁰ Aangehaald bij W. BLOCKMANS, *Keizer Karel*, p. 225.

⁴¹ B.DELMAIRE, Théroouanne et Hesdin: deux destructions (1553), une reconstruction, in: in: *Destruction et reconstruction de villes, du moyen âge à nos jours. Verwoesting en wederopbouw van steden, van de middeleeuwen tot heden. Actes du 18e colloque international - Handelingen van het 18e internationaal colloquium Spa, 10-12.IX.1996*, Brussel, 1999, (Gemeentekrediet van België, historische reeks in-8°, nr. 100), p. 128-136.

4. 1540 in Gent: een voorbeeldige repressie?

Op het eerste gezicht week de wijze waarop Karel in 1540 Gent aanpakte dus niet wezenlijk af van de behandeling die hij andere rebelse steden in zijn gebieden had opgelegd. Het heeft er alle schijn van dat de centrale regering over een 'scenario' van bestraffing en van het weer in het gareel brengen van de balorige onderdanen beschikte. De mogelijke ingrediënten die effectief werden ingezet, werden geselecteerd in functie van het concrete geval, van de mate waarin de opstand de eer van de vorst had aangetast en vooral, zo lijkt het wel, van een kosten-baten analyse van wat de repressie zelf aan de overheid zou kunnen kosten. Het verwoesten van een bescheiden stadje als Terwaan leverde meer op als 'afschrikwekkend voorbeeld' dan het verlies aan inkomsten voor de vorstelijke schatkist betekende. Met een commercieel en bestuurlijk centrum als Gent lag dit anders. Dergelijke afwegingen dateren overigens niet uit Karels tijd. Ook de raadsheren van de Bourgondische hertogen namen ze in de mond, toen hun vorsten openlijk het verwoesten van centra als Brugge, Gent of Mechelen overwoegen⁴². Niet toevallig wordt de uitspraak dat Filips de Goede Gent in 1453 niet wou verwoesten omdat de stad te belangrijk was voor zijn gewesten, geciteerd in een schrijven aan Filips II van Spanje uit 1579⁴³. Een dergelijke terughoudendheid is overigens niet te reduceren tot een louter afwegen van de kosten die aan een te genadeloze repressie vastzitten. Het principe dat de vorst niet genadeloos in eigen vlees kan snijden en dat hij de behoeder is van een zekere continuïteit van het vorstelijke domein, het vrijwaren van de overvreemdbaarheid van het domein, behoort tot de essentie van de vorstelijke functie. Het is een notie die in de marge van de uitbouw van de koninklijke machtsideologie in Frankrijk is ontwikkeld en als dusdanig door de Bourgondische dynastie is overgenomen⁴⁴. Anderzijds blijft het feit dat de keizer zijn geboortestad bestrafte een emotioneel gegeven dat bij de selectie van repressieve middelen kan en moet hebben meegespeeld. Het zorgvuldig door Lodewijk van Schore opgebouwde requisitorium tegen Gent wijst dan weer op een rationele keuze van repressiemiddelen uit het niet geringe arsenaal dat een machtig vorst als Karel V ter beschikking stond. Als keizer beschikte hij bovendien over soevereine machten die hem moeiteloos een ideologische legitimatie gaven voor welke maatregel dan ook. Dit in tegenstelling tot zijn middeleeuwse voorgangers en vooral tot de Bourgondische hertogen, die net in het ontberen van een koningstitel met een rem op deze absolute machtsuitoefening werden geconfronteerd.

⁴² M. BOONE, 'Civitas mori potest', p. 342-343.

⁴³ 'Qui m'en rendra une autre, après que je l'auray ruynee? Si ce fust vostre heritaige et patrimoine, vous sentiriez aultrement': L.P. GACHARD, *Etudes et notices historiques concernant l'histoire de Pays-Bas*, deel 2, Brussel, 1890, p. 407.

⁴⁴ G. LEYTE, *Domaine et domanialité publique dans la France médiévale (XIIIe-XVe siècles)*, Strasbourg, 1996, pp. 87, 221-239.

STEDELIJKE IDENTITEIT EN STAATSGEWELD

Centraal staat in dit verband de notie van ‘*crimen laesae maiestatis*’, de majesteitsschennis⁴⁵. Het leidt geen twijfel dat de Bourgondische hertogen en vooral alweer Karel de Stoute met dit principe hebben uitgepakt ten overstaan van hun vaak balorige Vlaamse onderdanen. In enkele speeches van Karel, sterk beïnvloed door zijn kanselier Guillaume Hugonet een intellectueel gevormd topambtenaar die zich liet inspireren door de principes van het geleerde Romeinse en canonieke recht, wordt het principe nadrukkelijk verwoord⁴⁶. Het blijft evenwel opmerkelijk dat alvast in de Vlaamse context, het principe reeds in 1440 expliciet wordt verwoord in de oorkonde waarin Filips de Goede Gent een zoveelste verstoring van de openbare orde vergaf. De stad werd er een overtreding tegen de ‘*haulteur et seignourie en commetans criesme de lese majesté*’ verweten⁴⁷. Geen verbazing dus dat zowel de Concessie het heeft over ‘*cas de souveraineté*’, als het vonnis tegen Gent van dezelfde dag over ‘*crime de lese majesté*’. Deze laatste aanklacht, die het zwaarst doorweegt, is de bekroning van een in de stijl van een onvervalste aanklacht opgestelde redenering van de vorstelijke ambtenaren. Gent wordt immers achter-eenvolgens beticht van het demonstreren van een gedrag waarin de belofte van trouw aan de vorst is verbroken, de Gentenaren hebben zich in de termen van het vonnis ‘*demonstrez desloyaulx envers nous*’, verder wordt een gradatie van misdadig gedrag voorgesteld: ‘*crime de sédition*’, ‘*crime de rebellion*’ en uiteindelijk ‘*crime de lese majesté*’⁴⁸. Dergelijke constructie waarin steeds zwaardere fouten worden vastgesteld is niet origineel: ze vormt een echo van de opbouw van eerdere aanklachten van de Bourgondische vorsten tegen het

⁴⁵ A. CAVANNA, Majestätsverbrechen, in: *Lexikon des Mittelalters*, VII, München, 1993, kol. 148-150.

⁴⁶ W. BLOCKMANS, “‘Crisme de leze magesté’. Les idées politiques de Charles le Téméraire”, in: J.-M. DUVOSQUEL, J. NAZET, A. VANRIE, *Les Pays-Bas Bourguignons. Histoire et institutions. Mélanges André Uytendaele*, Bruxelles, 1996 (*Archives et bibliothèques de Belgique, numéro spécial* 53), pp. 71-81. Over de inspiratiebronnen van kanselier Hugonet: A. et W. PARAVICINI, L’arsenal intellectuel d’un homme de pouvoir. Les livres de Guillaume Hugonet, chancelier de Bourgogne, in: D. BOUTET, J. VERGER, *Penser le pouvoir au moyen âge (VIIIe-XVe siècle). Etudes d’histoire et de littérature offertes à Françoise Autrand*, Paris, 2000, p. 288-293 (met een toetsing van het gebruik dat Hugonet van zijn hoofdzakelijk uit juridische werken samengestelde bibliotheek heeft kunnen maken). Een specifieke toepassing van majesteitsschennis vormt het beledigen van een rechtbank (en dus indirect van de vorst in wiens naam recht wordt gesproken): M.-CH. LE BAILLY, Un cas particulier de lèse-majesté: les injures verbales contre le Conseil de Hollande en tant que collègue (1428-1491), in: *Tijdschrift voor Rechtsgeschiedenis*, 66, 1998, p. 97 e.v.

⁴⁷ De originele, onuitgegeven oorkonde: Stadsarchief Gent, charters nr. 582, cf. M. BOONE, *Urban space and the contest for power*, in druk. In de context van het wettelijk dispositief dat bij het onderdrukken van opstanden werd aangewend: J. DUMOLYN, The legal repression of revolts in late medieval Flanders, in: *Tijdschrift voor rechtsgeschiedenis*, LXVIII, 2001, p. 483-486.

⁴⁸ J. LAMEERE, H. SIMONT, *Op. cit.*, p. 175-176.

opstandige Gent. De tekst waarin de ambassadeurs van de Franse koning Karel VII de standpunten van de gevolmachtigden namens Filips de Goede overnamen (gegeven in Rijsel op 4 september 1452) inzake het conflict dat deze hertog met Gent uitvocht, bevat een vergelijkbare aanklacht. Ook hier is sprake van een escalatie inzake overtredingen, om te eindigen met de aanklacht van heulen met de vijand (i.c. de Engelsen '*anciens ennemis du roy et de mon dit seigneur le duc*') waarmee het spook van de Van Artevelde-periode van stal wordt gehaald. Dit alles resulteert in een duidelijke aanklacht, die een kleine eeuw later uit de pen van Van Schore niet anders klinkt: '*les diz de Gand avoient fait et commis les plus grandes offenses et les plus detestables et enormes crimes et delitz que subgiez pourroient jamaiz commectre contre leur seigneur*'⁴⁹. Een ander voorbeeld levert het geheel van repressief optreden van Karel de Stoute tegen Gent in 1468, omvattend een publieke vernedering en een legislatief ingrijpen in een zogenaamde 'restrictie', een benaming die onder meer in een aantal teksten van hertog Jan zonder Vrees reeds kan worden aangetroffen⁵⁰.

Het vonnis dat Karel V op 30 april 1540 over Gent velt, is in zijn opbouw een merkwaardige tekst. De keizer is uiteraard de oorkonder. Hij neemt in dit zeer uitvoerige stuk ook uitgebreid de argumentatie van zowel zijn juridische raadsheren-fiscalen die in deze optreden als aanklagers, als van de stad Gent over, om uiteindelijk als een soeverein vorst en rechter een oordeel te vellen. Dat hij zich aansluit bij zijn eigen ambtenarij en vernietigende woorden overheeft voor het standpunt van de stedelingen verwondert op zich niet, maar de fictie die wordt opgehouden alsof hij boven het gewoel staat, doet dit wel. Dit geeft uiteraard de kans aan de vorst, zoals Paul van Peteghem reeds opmerkte, om tegelijk ook te poseren als een strenge maar vergevingsgezinde vader: de stad Gent verdient misschien wel de ergste bestraffing, de fysieke vernietiging, maar krijgt een tweede kans. Het vorstelijk genaderecht wordt hier op

⁴⁹ M. BOONE, *Diplomatie et violence d'état. La sentence rendue par les ambassadeurs et conseillers du roi de France, Charles VII, concernant le conflit entre Philippe le Bon, duc de Bourgogne, et Gand en 1452*, in: *Bulletin de la commission royale d'histoire*, CLVI, 1990, p. 30-35.

⁵⁰ Cf. de analyse van de verschillende maatregelen, symbolisch, institutioneel en wetgevend van Karel de Stoute tegen Gent: M. BOONE, *Législation communale et ingérence princière: la 'restriction' de Charles le Téméraire pour la ville de Gand (13 juillet 1468)*, in: J.-M. CAUCHIES, E. BOUSMAR (ed.), '*Faire bans, edictz et statuz*'. *L'activité législative communale dans l'Occident médiéval, ca. 1200-1500: sources, objets, acteurs. Actes du colloque international Facultés universitaires Saint-Louis, 17-20 novembre 1999*, Brussel, 2001 (ter perse). Over Jan zonder Vrees als wetgever (in afwachting van de publicatie van zijn ordonnances door dezelfde auteur): J.-M. CAUCHIES, *Jean sans Peur, comte de Flandre (1405-1419), législateur*, in: F. AUTRAND, CL. GAUVARD, J.-M. MOEGLIN (ed.), *Saint-Denis et la royauté. Etudes offertes à Bernard Guénée*, Paris, 1999 (*Publications de la Sorbonne, histoire ancienne et médiévale* 59), p. 661-669.

STEDELIJKE IDENTITEIT EN STAATSGEWELD

het niveau van een stedelijke gemeenschap uitgeoefend⁵¹. Ook dit is op zich geen nieuwigheid. Tot in de formulering toe benaderen vele teksten waarin de Bourgondische hertogen opstandige steden, Gent in de eerste plaats, een daad van opstandigheid vergeven, de teneur en formules van een vorstelijke genadebrief, die aan een individueel misdadiger van gemeen recht werd toegekend⁵².

Een wel erg opvallend element dat herhaaldelijk in het vonnis terugkeert en dat reeds van bij de aanvang, is de nadruk waarmee het beroep door Gent op enkele aloude privileges wordt afgewezen. Het gaat daarbij niet enkel om het gewoonterecht, dat traditioneel nauwelijks genade vindt in de ogen van de vorstelijke juristen, maar ook om vorstelijke privileges die heel precies geda-teerd en gekenmerkt worden. Het groot privilege van graaf Gewijde van Dampierre van 1297, het privilege van graaf Lodewijk van Nevers van 1324 en het Privilegie van Maria van Bourgondië van 1477: ze worden stuk voor stuk door Gent als verantwoording van haar houding aangehaald. De reactie van de vorstelijke juristen is duidelijk: in het geval van de eerste twee wordt deze aanhaling als niet ontvankelijk bestempeld, in het geval van het Groot Privilegie als niet langer rechtsgeldig. Het belangrijke privilege van 1477, waarvan hierboven reeds melding is gemaakt als een referentiepunt in de opbouw van een eigen stedelijke juridische identiteit, is '*obtenu par impression, force et violence, tost apres le trespas de feu monsieur le duc Charles, nostre bysayeul, de bonne memoire, estant icelle dame (Maria van Bourgondië, MB) en jeusne eaige, despourveue de conseil, amys et bienveillans*'⁵³. Op zich verwonderen de pogingen om deze tekst verdacht te maken niet. Kort na zijn uitvaardiging reeds heeft de toenmalige vorst, Maximiliaan van Oostenrijk alle mogelijke middelen aangewend, tot en met het niet onaanzienlijke arsenaal van informele technieken, om deze in vele opzichten kapitale tekst te ondermijnen⁵⁴. De techniek om, wanneer inhoudelijke argumenten niet ter beschikking staan dan maar de omstandigheden waarin een privi-

⁵¹ P. VAN PETEGHEM, *Exemplaire bestraffing*, in: J. DECAVELE (red.), *Keizer tussen stroppeन्द्रagers*, p. 184-186.

⁵² Over het genaderecht bij de Bourgondische hertogen: M. BOONE, *Sources juridiques, sources littéraires*: reflets de la vie politique et sociale dans le comté de Flandre à l'époque bourguignonne, dans: E. RASSART-EECKHOUT, J.-P. SOSSON, e.a. (édd.), *La vie matérielle au moyen âge. L'apport des sources littéraires, normatives et de la pratique. Actes du Colloque international Louvain-la-Neuve, 3-5 octobre 1996*, Louvain-la-Neuve, 1997 (U.C.L. Publications de l'Institut d'études médiévales. Textes, Etudes, Congrès vol. 18), p. 14-22.

⁵³ J. LAMEERE, H. SIMONT, *Op. cit.*, p. 175.

⁵⁴ Zie in het geval van het beheer van de domeinen: M. BOONE, H. BRAND, *De ondermijning van het Groot Privilegie van Holland, Zeeland en West-Friesland volgens de instructie van 21 december 1477*, in: *Holland. Regionaal-historisch tijdschrift*, 24/1, 1992, pp. 2-21.

legie werd verleend of de verdacht gemaakte vormelijke eigenschappen van het stuk in kwestie als argument aan te halen om de niet-toepasbaarheid of zelfs nietigheid te bewijzen, is door de Bourgondische hertogen meermaals aangewend. In het geval van Gent kan het optreden van de raadsheren van Filips de Stoute in het conflict tussen deze hertog en Gent over het verbannen door de stad van de souverain-baljuw van Vlaanderen uit 1401 als precedent worden ingeroepen. Ook dan hebben juristen in dienst van de vorst zich ingespannen om de door Gent aangehaalde en in een plechtige zitting in het Gentse belfort getoonde privileges met alle mogelijke argumenten niet toepasselijk en zelfs vals te verklaren⁵⁵.

De Gentenaren hebben deze privileges geactiveerd op een wijze en in omstandigheden die al evenmin genade vonden in de ogen van de vorstelijke ambtenaren. Omdat het hele conflict draaide rond de Gentse weigering om aan de fiscale verlangens van de vorst tegemoet te komen, wordt het aanwenden van de Gentse privileges door beide partijen overigens op dit terrein in toepassing gebracht⁵⁶. In Gent gebeurde dit, zoals van oudsher de gewoonte was in de Grote Raad van de stad, de zogenaamde 'collatie': '*les eschevins et deux doyens d'icelle ville firent mectre la matiere touchant la dicte demande en collace, que estoit a entendre par devant tout le peuple des troys membres de nostre dicte ville, ou ceulx de la bourgeoisie qui sont les plus riches et notables en toute raison deussent avoir donné bon exemple aux autres, néantmoins auroyent donné response négative*'⁵⁷. Deze collatie zal in haar traditionele vorm door de Concessie van Karel V worden afgeschaft, om betekenisvol in de 18de eeuw in de reactie tegen de Oostenrijkse hervormingsplannen plots opnieuw tot leven te worden gewekt⁵⁸. Het vonnis van Karel V gaat heel uitgebreid in op de gevolgen van deze collatiebesluiten voor de relatie tussen

⁵⁵ Cf. het proces-verbaal van deze zitting met de commentaren van de Bourgondische vertegenwoordigers, uitgegeven bij M. BOONE, *Particularisme gantois, centralisme bourguignon et diplomatie française. Documents inédits autour d'un conflit entre Philippe le Hardi, duc de Bourgogne et Gand en 1401*, in: *Bulletin de la Commission Royale d'Histoire*, CLII, 1986, p. 65-70.

⁵⁶ Over de fiscale achtergronden van het conflict bestaat heel wat literatuur, in laatste instantie: J. DAMBRUYNE, *Aspiraties van corporatieve middengroepen*, p. 702-719.

⁵⁷ J. LAMEERE, H. SIMONT, *Op. cit.*, p. 172. Over de Grote Raad of collatie: M. BOONE, *Gent en de Bourgondische hertogen*, p. 28-33: het advies van dit orgaan inzake fiscale en financiële aangelegenheden was overigens bindend, het optreden van Gent ligt in het verlengde van de belangrijkste bevoegdheid van dit centrale orgaan van de middeleeuwse 'commune', die reeds in 1297 was vastgelegd.

⁵⁸ In de concessie is met betrekking tot de collatie sprake van: '*aboleren en verbieden ten eeuwighen daghen upten verbuerte van lijfve ende goeden*' (M. BOONE, *Op. cit.*, p. 33). De wederopstanding in de 18de eeuw bij H. BALTHAZAR, *Het sociaal-politieke wisselingsproces op het einde van de 18de eeuw. Casus: de Gentse collatie, instrument van politieke doorbraak*, in: *Handelingen der Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent*, nr. XXV, 1971, p. 34-35, 39.

STEDELIJKE IDENTITEIT EN STAATSGEWELD

de stad Gent en de vertegenwoordigers van het centrale gezag. Naast de puur wettelijke argumenten wordt terloops ook opgemerkt dat de wijze waarop Gent haar argumenten heeft naar voren gebracht neerkomt op een '*diminution de l'honneur de nostre dicte seur*', een aantasting van de eer van de landvoogdes, zuster van de keizer, een onmiskenbare stap te meer op het pad dat leidt tot een veroordeling wegens majesteitsschennis⁵⁹.

Alweer een argument dat een echo vormt van de persoonlijk beledigende taal die de Gentenaren in 1451-52 aan het adres van Filips de Goede hadden geuit⁶⁰. Ook Karel de Stoute had in zijn conflict met de Luikenaren met dergelijk verbaal geweld af te rekenen, een argument dat in een samenleving waar de eer en het eergevoelen een belangrijke rol speelden zeer van tel was⁶¹.

Indien de Gentenaren privileges inroepen ter ondersteuning van hun standpunt, dan verwijzen de vorstelijke juristen ook naar wetgevende teksten die ze omschrijven als '*traictiez pluseurs foys misericordieusement accordez a nostre dicte ville par nos predicesseurs (...) les traictiez de Gavre et de Casant*'⁶². Het woordgebruik is andermaal, net als in het geval van de notie 'concessie' op zich opmerkelijk. Wat hier wordt voorgesteld als (vredes)verdragen die grootmoedig aan de stad werden toegekend, zijn in beide gevallen, de vrede van Gavere van 1453 en deze van Cadsand van 1492, dictaten door een militaire overwinnaar aan de stad opgelegd. Door het vonnis en de concessie van 1540 in de lijn van deze twee vredesverdragen te situeren, beklemtonen de vorstelijke raadsheren andermaal de opmerkelijke continuïteit in het vorstelijk optreden tegen Gent. Het debat over welk privilege nu domineert is ook al verschillende decennia oud. Wanneer de juristen-raadsheren van Karel V in 1540 verwijzen naar het belang van Gavere en Cadsand, vermelden ze in een adem dat het Privilege van Maria van Bourgondië daardoor als niet langer geldig wordt beschouwd. Ze vergeten daarbij precies aan te geven naar welk stuk

⁵⁹ J. LAMEERE, H. SIMONT, *Op. cit.*, p. 174.

⁶⁰ '*toutes les plus rudes, injurieuses et outrageuses paroles qu'ilz pouoient de la personne de mon dit seigneur*': M. BOONE, *Diplomatie et violence d'Etat*, p. 34.

⁶¹ Het diende onder meer als directe rechtvaardiging voor het verwoesten van de stad Dinant door het leger van Karel in 1466. De Dinantezen hadden de toekomstige hertog Karel door een pop voorgesteld en hem afgeschilderd als een bastaard door de bisschop van Luik, Jean de Heinsberg, verwekt bij de hertogin Isabella: M. SOMMÉ, *Isabelle de Portugal, duchesse de Bourgogne. Une femme au pouvoir au XVe siècle*, Lille, 1998, p. 42; A. MARCHANDISSE, Jean de Heinsberg (1419-1455) ou le dilemme d'un prince-évêque de Liège écartelé par des options politiques antagonistes, in: *Publication du Centre Européen d'Etudes Bourguignonnes (XIVe-XVIe siècles) n° 38 Rencontres de Dijon-Dole, 25-28 septembre 1997 'Hommes d'Eglise et pouvoirs à l'époque bourguignonne (XIVe-XVIe siècles)*', Neuchâtel, 1998, p. 82. De notie 'eer' speelt omgekeerd uiteraard voor de stad als politiek lichaam een belangrijke rol: M. DINGES, Die Ehre als Thema der Stadtgeschichte, in: *Zeitschrift für Historische Forschung*, 16, 1989, p. 409 e.v.

⁶² J. LAMEERE, H. SIMONT, *Op. cit.*, p. 175.

ze verwijzen, een onduidelijkheid die hen ongetwijfeld goed uitkomt, want het is belangrijk om zowel de twee Grote Privileges, dit geldig voor alle Bourgondische landen en het specifieke voor het graafschap Vlaanderen (allebei verleend op 11 februari 1477), als het specifieke privilege voor Gent (van 30 januari 1477) in dit maneuver te betrekken. Dit laatste privilege was reeds in 1485 door Maximiliaan van Oostenrijk, op een ogenblik dat hij er in slaagde de regentschapsraad en vooral Gent te domineren, geconfisqueerd en ongeldig verklaard⁶³. In hun repliek op deze argumenten, zullen de Gentenaren wel een onderscheid maken tussen de verschillende privileges van Maria van Bourgondië en overigens aanvoeren dat het voor de vorst tamelijk moeilijk was om een privilege dat door zijn directe voorganger was toegerekend als niet geldig te laten doorgaan⁶⁴. Het specifieke privilege voor Gent is gelukkig in een afschrift bewaard gebleven. Het bevat aan het einde een cruciale passage waarin de verhouding tussen het centrale gezag en de stad Gent opnieuw wordt hersteld met respect voor de bepalingen van de vrede van Doornik, afgesloten tussen Gent en hertog Filips de Stoute in 1385. Deze vrede heeft tot circa 1450 in de praktijk de politieke agenda tussen Gent en de vorsten bepaald. Alle fundamentele veranderingen die sindsdien zijn ingevoerd - de vrede van Gavere uit 1453 wordt niet expliciet vernoemd wat wellicht te delicaat was maar de allusie is overduidelijk - worden met deze

⁶³ Zie het relaas, met opsomming van de door Maximiliaan op 22 juli 1485 (een uitvloeisel van de incidenten die volgden op de vrede van Sluis tussen Maximiliaan en de Staten van 28 juni 1485) geconfisqueerde charters: W.P. BLOCKMANS, *Autocratie ou polyarchie? La lutte pour le pouvoir politique en Flandre de 1482 à 1492, d'après des documents inédits*, in: *Handelingen der Koninklijke Commissie voor Geschiedenis*, CXL, 1974, p. 291-292.

⁶⁴ J. LAMEERE, H. SIMONT, *Op. cit.*, p. 177: '*Mais jamais ne fut icelluy privilege en question cassé, ne rendu et livré pour estre cassé. Et si lors on eust trouvé le dict privilege estre inique, est cler que le prince de pardeca le eust voulu faire casser, mais pour qu'il estoit fondé en droict et justice, n'y auroit voulu toucher, ains se seroit lors tenu pour bien content et satisfait des dicts de nostre dicte ville de Gand de ce qu'ilz estoient tenuz de remectre en ses mains le dict autre privilege, touchant seulement en particulier nostre dicte ville; et seroyent iceulx de nostre dicte ville de Gand tousiours esté maintenuz et conduictz selon le dit privilege octroyé a l'entier pays de nostre dicte conté de Flandres, comme en semblable ilz dient que se riglent nos estatz de Brabant*'. De Gentenaren plaatsen hier de puntjes op de 'i': het gecasseerde privilege van Maria is wel degelijk dat van 30 januari 1477, de algemene privileges van 11 februari 1477 blijven voor hen hun geldigheid behouden. Het ongenueanceerde standpunt van de vorstelijke juristen dat alle privileges onder dwang van Maria zijn verkregen en derhalve ongeldig zijn, wordt aldus als niet relevant terzijde geschoven.

STEDELIJKE IDENTITEIT EN STAATSGEWELD

belangrijke pennetrek uit 1477 weer ongedaan gemaakt⁶⁵. Dit lijkt op het eerste gezicht juridische haarkloverij, maar de inzet is kapitaal. De vrede van Doornik bevroor immers de status-quo positie waarop het grote conflict, de zogenaamde 'Gentse oorlog' van 1379-1385 was uitgedraaid. In de vrede van Doornik beloofde hertog Filips de Stoute, de eerste telg uit het geslacht van de Valois-hertogen van Bourgondië die over Vlaanderen regeerde, om de traditionele rechten en vrijheden van Gent door hemzelf en door zijn nakomelingen te laten eerbiedigen⁶⁶. De toonaard van deze 'vredes' is fundamenteel verschillend: 'Doornik' is het resultaat van uitvoerige onderhandelingen, 'Gavere' en 'Cadzand' zijn opgelegd door een militaire overwinnaar. Het onderscheid in woordgebruik en terminologie was overigens een lucied observator als de Gentse rechtgeleerde en dienaar van de centrale overheid (maar niet tegen elke prijs) Filips Wielant ook niet ontgaan⁶⁷. Uiteindelijk komt het debat neer op het om elkaar om de oren slaan met teksten, privileges, vredesverdragen die een weergave zijn van concrete machtsverhoudingen op een welbepaald ogenblik. Het probleem ligt in belangrijke mate in de formuleringen, die aanspraken mogelijk maken. Al deze teksten zijn op de meest officiële wijze door vorsten bekrachtigd en bezegeld. Uitmaken welke tekst dan ook uiteindelijk moet worden gevolgd, is in laatste instantie en alle juridische retoriek ten spijt, andermaal het resultaat van een concrete machtsverhouding.

Over hoe het in haar relatie met Karel V zou uitdraaien, hoefde Gent zich niet te veel illusies te maken. Reeds zijn Blijde Intrede op zijn geboortedag 24 februari 1515 was een duidelijk signaal: Karel sprak toen bij de inhuldigingsplechtigheid in de Sint-Janskerk een andere formule uit dan de traditionele eed. Het was duidelijk dat hij minder beperkingen op zijn eigen grafelij-

⁶⁵ 'Item, dat haer ghelieve dese hare stede van Ghent te stellene in zulke vryheden, rechten, privilegen, costumen ende usaigen ende in zulker ghebruucaemheden van dien, dat de zelve stede was ten tijde dat wijlen van salegher memorien de hertoghe Philips, haeren groothere, ontfinc zijn land ende graefscip van Vlaendren, ende also de poorters ende inwonende der zelve stede dat ghebruuct hebben tooten jare duust vier hondert ende vichtich, volghende den payse van Dornicke, ende also hij ten ontfanghe van den zelve lande zijnen eed dede, ende dat up zulke maniere haer ghelieve den eed te doene. Ende voort, inde presentie ende ten wetene van die van Ghend, te casseerne ende te nieuten te doene alle obligatien ende verbanden die ten laste van der voorn. stede ende van den poorteren ende inwonenden van diere hebben ghemaect gheweest zindert den voorn. tijde ende jare vichtich': V. VANDER HAEGHEN, *La charte*, p. 277.

⁶⁶ Over deze Vrede van Doornik en haar gevolgen: M. BOONE, *Gent en de Bourgondische hertogen*, p. 203-206.

⁶⁷ Zie de aangehaalde passages uit zijn *'Antiquité de Flandre'* bij M. BOONE, *Op. cit.*, p. 204. Van deze tekst wordt een nieuwe editie aangekondigd door S. Dauchy. Over de figuur Wielant en zijn subtiel schipperen tussen loyauteit aan zijn geboortestad met haar eigen politieke cultuur en trouw aan de vorst van wie hij een kritisch dienaar was, cf. de meest recente biografische schets in J. MONBALLYU, *Filips Wielant. Verzameld werk I 'Corte instructie in materie criminele'*, Brussel, 1995, p. 7-21.

ke macht zou dulden, en daarentegen de aanspraken van de stad wou inperken⁶⁸. Het verbreken van een eeuwenoud ritueel waarbij de nieuwe vorst en de stad elkaar in een vaststaande ceremonie trouw beloven, was niet niets⁶⁹. Het voorval gaf duidelijk aan dat een nieuwe verhouding in de relatie tussen vorst en onderdanen was ingezet. Dit kwam vooral tot uiting in de bestraffing van de onlusten die spontaan uitbraken na de afwijkende intrede, toen de Vrede van Cadzand erg nadrukkelijk bevestigd werd in een oorkonde van 11 april 1515, het zogenaamde 'Calfvel'⁷⁰. Het verwondert dan ook niet dat van de Blijde Intrede van Karel in Gent een plechtige neerslag met een uitvoerige beschrijving, in de vorm van een notarisoorkunde, als een officiële versie van de gebeurtenissen is overgeleverd⁷¹.

⁶⁸ Zie de recente synthese bij J. DAMBRUYNE, *Aspiraties*, p. 703.

⁶⁹ Het verloop van dit ritueel, gekenmerkt door een vast parcours, een vaste eedformule en een geheel van eveneens vaststaande symbolische handelingen vindt men beschreven bij M. BOONE, TH. DE HEMPTINNE, *Espace urbain et ambitions princières: les présences matérielles de l'autorité princière dans le Gand médiéval (12e siècle - 1540)*, in: W. PARAVICINI (ed.), *Zeremoniell und Raum, 4. Symposium der Residenzen-Kommission der Akademie der Wissenschaften in Göttingen, Potsdam 25. bis 27. September 1994 (Residenzenforschung Band 6)*, Sigmaringen, Thorbecke Verlag, 1997, p. 297-301.

⁷⁰ J. DAMBRUYNE, *Op. cit.*, p. 704; zie ook de bijdrage van P. Arnade aan dit tijdschrift. Een uitgave van het 'Calfvel' bij CH. STEUR, *Mémoire sur les troubles*, p. 143-145.

⁷¹ Parijs, Bibliothèque Nationale de France, handschriftenafdeling, Mélanges Colbert, n° 404/766, bewaard tussen de charters die Colbert bij de Franse verovering van Rijsel uit de oorkondenschat van de Rekenkamer liet overbrengen. Het gaat om een perkamenten cahier van 6 folio's, in een verzorgd handschrift, door alle bladen is een staart van groene hennep gestoken waaraan het zegel in rode was van Willem Bertrand, proost van het Sint-Veerlekapittel bevestigd is. Op het titelblad (f° 1r°) staat in versierde grote letters te lezen: '*Instrumentum publicum super intronisatione et receptione illustrissimi principis nostri domini Karoli, principis Hispanie, archiducis Austrie, ducis Burgondie et comitis Flandrie, in suis comitatu, patria et dominio Flandrie ac in oppido suo Gandensi, etc.*' De notarisoorkunde verhaalt verder hoe de stoet naar de Sint-Janskerk trekt voor de traditionele eed in aanwezigheid van de vertegenwoordigers van de Vier Leden van Vlaenderen, van de steden en dorpen van het Gentse Kwartier en ook de schepenen, dekens en gezworenen van Gent. De vorst legt er, geknield voor Johannes Alart, klerk van den Bloede, volgende eed af: 'Dat zweerdi gherecht heere ende grave van Vlaenderen te syne ende datter toebehoort de heleghe keercke haer recht te haudene ende doen haudene, dlant van Vlaenderen in vreden in rechte ende in wette te haudene ende te doen haudene, de privilegien, vriheden, costumen, usaigen ende de rechten van der stede van Ghendt te haudene ende doen haudene, weduwen ende weesen in rechte te haudene, aerme ende rijke in rechte te haudene ende te doen haudene ende al te doene dat een gherecht heere ende grave van Vlaenderen sculdich es te doene. Alzo moet hu god helpen ende alle Gods heleghehen'. Vervolgens gaat het opnieuw in stoet '*ad magnum forum eiusdem oppidi quod vocant forum diei veneris ad domum consuetam dictam toochuus*'. Johannes Alard laat de vertegenwoordigers van het volk en de aanwezige menigte met opgeheven hand volgende eed afleggen: 'Dat zweerdi huwen gherechten heere den prinche van Spaengen, ertshertoghe van Oesterijck, hertoghe van Bourgoengen als grave van Vlaenderen die hier present ende voor oghen es goet ende ghetrauwe te zijne, zijne erfachtichede, singnorien, heerlicheden ende palen te haudene ende helpen haudene ende al te doene dat goede ondersaten haren gherechten heere sculdich zijn van doene, alzo moet hu God helpen ende alle Gods heleghehen'.

STEDELIJKE IDENTITEIT EN STAATSGEWELD

Wanneer in 1540 Karel V in het vonnis van Gent in de narratio van de aanloop der gebeurtenissen overgaat naar de voorgestelde strafmaat, is dan ook meteen sprake van contractbreuk door Gent. De Gentenaren, zo heet het er, hebben zich '*desloyaulx envers nous*' gedragen en daarbij de eed die ze hadden afgelegd in 1515 eenzijdig verbroken⁷². De 'vredes' van Gavere en Cadzand worden nogmaals ingeroepen om het optreden van Gent namens zijn Kwartier aan de kaak te stellen. Vervolgens komen de drie overtredingen in toenemende graad van misdadigheid: '*crime de sédition*' want de wevers hebben zich gewapend in de stad gemanifesteerd tegen de vorstelijke politiek; '*crime de rebellion*' want de stad heeft zich militair versterkt tegen haar natuurlijke vorst en de inwoners hebben zich in een pact van onderlinge solidariteit tegen hem aaneengesloten; '*crime de lese majesté*' tenslotte want de Gentenaren hebben vorstelijke rechten geïsurpeerd, bannelingen laten terugkeren zonder toestemming van de vorst en het 'Calfvel' van 1515 verscheurd⁷³.

5. 'Ung corps de ville est inséparable'

In hun repliek op deze aantijgingen weerleggen de Gentenaren een aantal concrete beschuldigingen, voeren argumenten aan om de verwarring tussen de verschillende privileges van Maria van Bourgondië op te heffen (cf. supra) en verdedigen de toepasbaarheid van de andere door hen ingeroepen teksten. Indien de toestand dan toch uit de hand is gelopen naar aanleiding van de fiscale eisen van de centrale overheid, is dit in grote mate toe te schrijven aan de hardnekkigheid waarmee vorstelijke ambtenaren te werk zijn gegaan. In hun beschrijving van het onafwendbare karakter van wat dan is gevolgd '*inconveniens, nouvelletez et troubles survenuz*', gebruiken de Gentenaren een geladen beeld, waarin de fataliteit van het gebeuren een bijna bijbelse geladenheid krijgt: '*le dict mal s'est espandu comme peste fatale*'⁷⁴. Terzelfdertijd wordt de verantwoordelijkheid verlegd: is de pest niet traditioneel een straffe Gods, waar de verantwoordelijkheid van de mens slechts in afgeleide zin aanwijsbaar is? En, zo vervolgen ze alvorens de gratie van de vorst af te smeken: indien het op de collatievergaderingen de verkeerde weg is opgegaan, dan is dit te verklaren '*par enhort de pluseurs estrangiers et perverz esperitz, lesquels se seroient venuz entremeslez es dictes assemblees du simple populaire et procurer desordre*'; de schepenen zelf bleven bij dit alles bekommerd om het goede en gematigde bestuur '*le sobre gouvernement et police*'⁷⁵. Na alle juridische argumentatie over de interpretatie van privileges volgt hier met andere woorden het argument, dat ook de stedelijke machthebbers verantwoordelijk zijn voor het algemeen welzijn '*la chose publicque d'icelle ville*'.

⁷² J. LAMEERE, H. SIMONT, *Op. cit.*, p. 175.

⁷³ J. LAMEERE, H. SIMONT, *Op. cit.*, p. 176.

⁷⁴ J. LAMEERE, H. SIMONT, *Op. cit.*, p. 178.

⁷⁵ J. LAMEERE, H. SIMONT, *Op. cit.*, p. 178.

Ook dit debat eindigt in een patstelling, want uitgerekend ook de vorstelijke ideologie ziet in de vorst de ultieme garant voor het algemeen welzijn⁷⁶. Aansluitend hierbij beklemtonen ze de cohesie van de stad: '*ung corps de ville est inséparable*'. Eenzelfde bekommernis staat ook de juridische raadgevers die de vorst zijn repressie influisteren voor ogen⁷⁷. Het ziet er met andere woorden naar uit dat ook op dit terrein, zoals in het dispuut welk privilege, welke 'vrede' voorrang heeft op de andere, de uiteindelijke concrete machtsverhouding het laatste woord heeft. De inzet achter dit op het eerste gezicht debat tussen doven is evenwel duidelijk: een politieke organisatievorm waarin de vorst zich niet langer hoeft in te laten met onderdanen die inspraak eisen in voor de centrale overheid cruciale materies zoals rechtspraak of fiscaliteit, versus een 'middeleeuwse' situatie van overleg en moeizame evenwichtsoefeningen tussen maatschappelijke krachten die beseffen dat ze tot samenleven gedwongen zijn. De meeste punten van ongenoegen waren al min of meer weggewerkt en de landvoogdes had de situatie opnieuw onder controle, op het ogenblik dat de keizer, met zin voor symboliek, zijn stad op zijn geboortedag 24 februari publiek kwam vernederen. Dergelijke gang van zaken laat toe te concluderen dat deze kans werd aangegrepen om een duidelijk signaal uit te sturen dat ook in de Nederlanden Karel geen oppositie duldde van eigenge-reide stedelingen. Zoals hij eerder in diverse Spaanse gewesten, in Zuid-Duitsland en in de Noordelijke Nederlanden met opstandige bewegingen had afgerekend.

In het vonnis van 30 april 1540 neemt Karel, het tegendeel zou verwonderd hebben, het standpunt van zijn raadsheren-fiscalen over. Gent wordt ondubbelzinnig veroordeeld '*declairons que le corps et communauté de nostre dicte ville de Gand y sont escheuz et coupables*'⁷⁸.

6. De strafmaat: 'amende honnourable et prouffitable'

Wat volgt zijn een aantal concrete maatregelen die uit de schuld worden afgeleid. Samen houden ze een ontmanteling in van het stedelijk sociaal weefsel zoals dit in de voorbije eeuwen was gegroeid. Zowat alle bepalende elementen van de stedelijke identiteit die we hierboven hebben aangehaald, werden gevisieerd.

Vooreerst worden alle oude privileges aangeslagen en vervallen verklaard. De toekomstige vorsten die na Karel over Gent zullen heersen, zullen voortaan bij

⁷⁶ Over dit begrip dat zowel in vorstelijke als stedelijke context een centrale positie inneemt: W. EBERHARD, "Gemeiner Nutzen" als oppositionelle Leitvorstellung im Spätmittelalter, in: M. GERWING, G. RUPPERT, ed. *Renovatio et reformatio. Wider das Bild vom 'finsternen' Mittelalter. Festschrift für Ludwig Hödl zum 60. Geburtstag*, Münster, 1985, p. 203-213.

⁷⁷ P. VAN PETEGHEM, *Exemplaire bestraffing*, in J. DECAVELE, *Keizer tussen stropendragers*, p. 187.

⁷⁸ J. LAMEERE, H. SIMONT, *Op. cit.*, p. 179.

STEDELIJKE IDENTITEIT EN STAATSGEWELD

hun ambtsaanvaarding enkel nog zweren op de nieuwe constitutie, de fameuze 'concessie' die hij dezelfde dag aan de stad oplegt. De maatregel gaat heel ver: niet enkel wordt de stad bevolen om de originele stukken '*hors de leur secret*' te halen, ook de belangrijkste stadscartularia, het zogenaamde 'rode en zwarte boek' moeten worden ingeleverd⁷⁹. Daarenboven wordt het ook aan de privé-personen verboden om een exemplaar van de stedelijke rechten en privileges te bezitten. Diverse privé-cartularia bestonden (en bestaan), ze verbieden is een poging om ook greep te verwerven op de individuele '*memoria*' van poorters. Dergelijke *démarche* is vermoedelijk mede geïnspireerd door de jacht op ketterse geschriften en publicaties, die de overheid toen al gewoon was te organiseren. Karel was ten andere in eigen persoon nog op 25 juli 1521 in Gent aanwezig bij een *auto da fé*, een boekverbranding van Lutherse geschriften op de Gentse Vrijdagmarkt⁸⁰. Het leidt geen twijfel dat de bepalingen van het vonnis van 30 april 1540 met bekwame spoed in de realiteit werden omgezet. Van Schore noteert in zijn relaas van de Gentse opstand dat de oorkonden onmiddellijk werden ingeleverd door de Gentenaren '*a grant regret et qu'ilz s'en défirent bien envys, en tant qu'ilz avoient aymez et tenuz leurs dis privileges en sy bonne et grande extime et en avoient toujours tant parlé et de telle sorte et maniere que, au moyen d'iceulx ilz pensoient et cuidoient estre les superieurs de toutes les autres villes*'⁸¹. Het in beslag nemen en gedeeltelijk laten vernietigen van de archivalia van tegenstanders om zo een greep te krijgen op hun herinnering en op hun politieke slagkracht, is een oude repressietechniek. Karels voorouders onder de Bourgondische hertogen hebben haar bij herhaling in praktijk gebracht. Het meest spectaculair optreden was zonder twijfel dit van hertog Jan zonder Vrees, die in 1408 na de slag bij Othée, de charters van de stad Luik confisqueerde⁸². Een voor Gent memorabel feit deed zich voor toen Karel de Stoute in 1468 het zogenoemde charter van Senlis (uit 1301) waarin de toenmalige Franse koning Filips IV de Schone de verkiezing van de schepenen regelde, in een plechtige zitting in

⁷⁹ Deze cartularia zijn vermoedelijk te identificeren met de gelijknamige registers C of D ('gheluwen bouck alias rooden boeck' en 'ouden rooden bouck') en G ('eersten swarten bouck, alias vrouw Mariebouck') uit de reeks 93, de reeks van de zogenoemde 'zevenenveertig registers', de stadscartularia uit het Gentse stadsarchief: J. DECAVELE, J. VANNIEUWENHUYSE, *Stadsarchief van Gent. Archiefgids. Deel I Oud Archief*, Gent, 1983, p. 55-56.

⁸⁰ J. DECAVELE, *Op. cit.*, p. 83.

⁸¹ L.-P. GACHARD, *Relation des troubles*, p. 159.

⁸² De indrukwekkende lijst die van de geconfisqueerde en zo goed als totaal vernietigde oorkonden in de Rekenkamer van Rijsel werd opgemaakt bij E. FAIRON, *Chartes confisquées aux bonnes villes du pays de Liège et du comté de Looz après la bataille d'Othée (1408)*, Brussel, 1937, *passim*.

zijn Brusselse residentie liet cancelleren⁸³. Het belang dat de Bourgondische dynastie aan het beheersen van de 'memoria' na het neerslaan van opstanden besteedde is bekend: in Brugge in 1438, in Gent in 1453 werden bepalingen getroffen om blijvende visuele herinneringen aan de nieuwe machtsverhoudingen na te laten⁸⁴. Het in beslag nemen van de archivalia van een politiek tegenstander is een variant op dergelijke greep op de 'memoria', het collectief geheugen. De Gentse archivalia zijn, in tegenstelling tot wat kort na 1408 met de Luikse charters gebeurde niet systematisch vernietigd, maar geïncorporeerd in het archief van de Rekenkamer in Rijsel. Enkele charters werden reeds op 11 mei 1540 teruggegeven. Het ging daarbij doorgaans om oorkonden die voor het concrete bestuur van de stad van groot belang waren, de politiek gevoelige stukken werden achtergehouden⁸⁵. Het voorbeeld van Luik na de ingreep van Jan zonder Vrees in 1408-09 had aangetoond hoe ernstig de concrete problemen wel waren, die zich stelden bij het besturen van een stad waarvan het levend geheugen in een klap was weggesneden⁸⁶. Een groot deel

⁸³ Het origineel bevindt zich momenteel onder de door Colbert geconfisqueerde oorkonden in de Bibliothèque Nationale in Parijs. In dorso verhaalt een uitgebreide notitie de ceremonie van 1468. Ik neem mij voor in de nabije toekomst een uitgave van dit voor de Gentse geschiedenis belangrijke document te verzorgen, in afwachting behelpe men zich nog steeds met F. DE POTTER, *Gent van de oudsten tijd tot heden*, I, Gent, 1882, p. 236-238.

⁸⁴ Zo voorzagen de artikelen 20 en 21 van het 'vonnis' der Franse ambassadeurs uit 1452 in een publieke onderwerpingsscène door de Gentse politieke elite en bovendien '*ou lieu ou place ou les dis de Gand auront trouvé mon dit seigneur le duc ou mon dit seigneur de Charrolois soit ordonné, que par eulz et a leurs fraiz et despens soit construite et ediffiee, le plus tost apres que faire se pourra, une belle croix de pierre haulte eslevee et richement aornee d'ymages et remembrences ainsi qu'il sera advisé, a fin de recognoissance et memoire perpetuel de ce que dit est*': M. BOONE, *Diplomatie et violence d'Etat*, p. 42-43. Zie in het algemeen: H. KAMP, *Amortisation und Herrschergedenken im Burgund des 15. Jahrhunderts*, in: O.G. OEXLE (ed.), *Memoria als Kultur*, Göttingen, 1995, p. 253-284.

⁸⁵ L.-P. GACHARD, *Relation des troubles*, p. 435-436, Stadsarchief, charters nr. 966 en 967: op 11 mei 1540 treft Karel V bepalingen met betrekking tot de Gentse archivalia: het zwarte en rode boek zullen gecopieerd worden in een nieuw register dat de waarde van een origineel krijgt, de toegang tot de archivalia die gerestitueerd worden zal voortaan geschieden onder strikte controle door de baljuw en de door de centrale overheid aangestelde schepenen. Er blijken overigens niet zoveel oorkonden teruggegeven te zijn: L.-P. GACHARD, *Notice historique et descriptive des archives de la ville de Gand*, in: *Mémoires de l'académie royale de Belgique*, XXVII, 1852, p. 14, wat contrasteert met de formulering bij J. DECAVELE, J. VANNIEUWENHUYSE, *Stadsarchief van Gent. Archiefgids*, p. 62 die de indruk wekt dat de hele beslissing van 30 april ongedaan werd gemaakt.

⁸⁶ Zie A. MARCHANDISSE, *Vivre en période de vide législatif et institutionnel: l'après-Othée (1408-1418) dans la principauté de Liège*, in: E. BOUSMAR, J.-M. CAUCHIES (ed.), *Faire bans, edictz et statuz. L'activité législative communale dans l'Occident médiéval, ca. 1200-1500: sources, objets, acteurs* Actes du colloque international Brussel, Facultés universitaire Saint-Louis, 17-20 november 1999, ter perse (met dank aan collega Marchandise om zijn tekst ter beschikking te stellen).

STEDELIJKE IDENTITEIT EN STAATSGEWELD

van de Gentse charters werd verder in 1578 door tussenkomst van de prins van Oranje aan de stad teruggeschonken. Een ander deel kwam na omzwingingen langsheen Brusel (1772), Würzburg en Wenen (1794 en 1801) en opnieuw Brussel (1857-1864), in de jaren 1900-1902 in Gent terug waar ze nu het zogenaamde 'Oostenrijks Fonds' in het Rijksarchief vormen⁸⁷. De zorg die reeds ten tijde van Karel V werd aan de dag gelegd om van deze verschillende stappen inventarissen bij te houden, illustreert hoe politiek gevoelig deze archiefstukken waren. Uit het hele verloop van het conflict dat Gent met de keizer uitvocht, blijkt overigens ten overvloede dat het uitgerekend de stadsprivileges waren die argumenten voor deze strijd leverden⁸⁸.

In een volgend punt gaat de veroordeling in op de confiscatie van alle bezittingen van de ambachten. Niet enkel de ambachten als publieke en politieke organisaties werden geveiseerd (dit aspect was voornamelijk in de 'concessie' aan de orde), ook hun bezittingen waren voorwerp van repressie. De tekst preciseert: renten, huizenbezit, bewapening, en de klok 'Roeland' genaamd. Niet vernoemd, maar zo mogelijk erger toegetakeld dan de archivalia van de stad: de ambachtsarchieven die Karel in belangrijke mate liet vernietigen zoals expliciet in de 'concessie' werd vermeld⁸⁹. Bij de gedeeltelijke teruggave van de Gentse archivalia in 1578 werd een aparte inventaris van de ambachtsarchieven opgemaakt. Alvast voor de textielambachten bleef zo goed als niets bewaard, en tussen 1540 en 1578 moet ook al een en ander verdwenen zijn⁹⁰.

⁸⁷ Over de lotgevallen van deze archivalia, in laatste instantie: E. AERTS, *Geschiedenis en archief van de Rekenkamers*, Brussel, 1996 (Algemeen rijksarchief, overzichten en gidsen nr. 27), p. 440-442. Van het 'Oostenrijks Fonds' bestaat nog steeds geen moderne wetenschappelijke inventaris, het blijft behelpen met L.-P. GACHARD, *Notice historique et descriptive*, p. 97-111 (appendice C).

⁸⁸ Het was oorspronkelijk de bedoeling in deze bijdrage uitgebreid op de kwestie van de inventarisatie van de Gentse stadscharters in te gaan. De hele zaak had ook nog in de 17de eeuw belangrijke repercussies op de Frans-Spaanse verhoudingen, zoals moge blijken uit de afschriften van de inventarissen uit 1540, met bovendien copieën van de vrede van Gavere en van de 'Concessio Carolina' door Denis Godefroy, archivaris van de Rijselse Rekenkamer, later in dienst van Colbert, d.d. 1669, 1670 en 1672: Bibliothèque Nationale de France (Paris), handschriften, Collection Flandre nr.62. Een afschrift van de oudste Gentse inventaris der oorkonden, waar ik in een aparte bijdrage op terug kom bevindt zich in dezelfde instelling: Manuscrits Français, nr. 9014.

⁸⁹ A. DU BOIS, L. DE HONDT, *Coutume de la ville de Gand, tome 2*, Brussel, 1887, p. 141: '*ayons entre autres choses declairé pourfaiz (sic) tous et quelzconques les privileges, droiz, franchises, coustumes et usances, ayant force et effect de privileges, jurisdiction et auctorite, competans et appartenans et ayans competé et appartené tant audit corps et communaulte de nostre dicte ville, comme aux mestiers et membre des tisserans et leur sieulte, et d'iceux les prive, sans que en l'advenir l'on s'en puisse ayder, soit en jugement ou dehors, ne estre gardez par copies ne extraitz par qui que ce soit, souzb paine de encourir nostre indignacion*'.

⁹⁰ G. ESPINAS, H. PIRENNE, *Recueil de documents relatifs à l'histoire de l'industrie drapière en Flandre. Première partie: des origines à l'époque bourguignonne (Tome 2: Deynze-Hulst)*, Brussel, 1988 (anastatische heruitgave van de editie van 1909), p. 368-372.

De talrijke boekhoudkundige documenten die over dit aspect van de in 1540 ingezette repressie getuigen, maken duidelijk dat de ambachten effectief door Karel V getroffen werden. Johan Dambruyne, die dit aspect uitputtend onderzocht, heeft duidelijk aangetoond dat ook en misschien vooral het 'sociale kapitaal' van de Gentse ambachten, de uiterlijke kenmerken van aanzien en macht door de repressie gevisieerd en getroffen werden⁹¹. Andermaal moet worden vastgesteld dat Karel V een recept van zijn Bourgondische voorgangers heeft overgenomen. Reeds Filips de Goede had in 1452 het confisqueren en vernietigen van de ambachtshuizen '*esquelles ilz ont fait leur monopoles et assemblees et aussi leurs armees*' als onderdeel van de aan Gent op te leggen bestraffing voorzien⁹². Het fundamentele verschil tussen de keizer en zijn voorgangers is dat waar de hertogen dit als een na te streven ideaal voorstelden, Karel V tot de praktijk is kunnen/durven overgaan. Hetzelfde geldt voor het ontmantelen van de klok, een voorwerp dat omwille van zijn symbolische en mobiliserende kracht een geliefkoosd voorwerp van repressie was⁹³.

Vervolgens schenkt de tekst van het vonnis aandacht aan de ceremonie van de '*amende honorable*' op zich: het uitermate geritualiseerde smeken om vergiffenis door een delegatie die zowel de gestelde lichamen van de stad weerspiegelt (schepenen, pensionarissen, notabelen, ambachtsdekens) als de specifiek gevisieerde radicale elementen uit de opstandige beweging, de zogenaamde '*creesers*'. Deze laatsten dienden zich blootvoets, met een strop rond de nek aan te bieden. De concrete omstandigheden: dag, plek en uur zouden door de keizer nog worden meegedeeld. Iets wat effectief gebeurde: op twee mei 1540 gaf de keizer zijn procureur-generaal opdracht om 's anderendaags de schepenen en andere betrokkenen naar het Prinsenhof, de vorstelijke residentie, te dagvaarden om er in een formule, vastgelegd in een plechtige oorkonde, de vergiffenis van de vorst af te smeken⁹⁴. Dergelijk optreden wijkt in essentie andermaal nauwelijks af van wat onder de Bourgondische hertogen gebruikelijk was⁹⁵. Waar evenwel Karel de Stoute in januari 1469 de Gentse schepenen en dekens tot een publieke vernedering had gedwongen in zijn

⁹¹ J. DAMBRUYNE, Rijkdom, materiële cultuur en sociaal aanzien. De bezitspatronen en investeringsstrategieën van de Gentse ambachten omstreeks 1540, in: C. LIS, H. SOLY (ed.), *Werelden van verschil. Ambachtsgilden in de Lage Landen*, Brussel, 1987, p. 151-211 (passim).

⁹² M. BOONE, *Diplomatie et violence d'Etat*, p. 36 (art. 10).

⁹³ R. VAN UYTVEN, Flämische Belfriede und südniederländische städtische Bauwerke im Mittelalter: Symbol und Mythos, in: A. HAVERKAMP (Hg.), *Information, Kommunikation und Selbstdarstellung in mittelalterlichen Gemeinden*, München, 1998, p. 132-135.

⁹⁴ Stadsarchief Gent, charters nr. 961 en 962. De formule is uitgegeven bij CH. STEUR, *Mémoire sur les troubles*, p. 151.

⁹⁵ Zie, met als eerste casus de vernedering van Gent door Karel de Stoute in 1469: P. ARNADE, City, state and public ritual in the late-medieval Burgundian Netherlands, in: *Comparative studies in society and history*, 39, 1997, p. 300-304.

STEDELIJKE IDENTITEIT EN STAATSGEWELD

Brusselse residentie, doet Karel V het op hun eigen terrein: Gent, ook zijn geboortestad. Specifiek element van de 'amende honorable' van 1540 bleef uiteraard de repressie van de 'creesers', een groep die in de historiografie tot wilde veronderstellingen aanleiding heeft gegeven⁹⁶. Voor Dambruyne gaat het in essentie om niet corporatief georganiseerde ongeschoolde arbeiders, waaronder een grote groep steuntrekkers. Uit de analyse van de individuele slachtoffers van de repressie na 1540 blijkt daarentegen dat hier wel in verpletterende mate ambachtslieden getroffen werden: onder de verbannen, geconfisqueerde en terechtgestelde kopstukken van de Gentse opstand (in totaal zijn vijftig individuele dossiers bekend) zijn 90% lid van de kleine neringen of van de weverij⁹⁷. Andermaal viseren de keizer en zijn ambtenaren, zoals bij het neerslaan van andere stedelijke oproeren in de vele delen van het rijk, in de eerste plaats de corporatieve groepen. De 'creesers' vullen de rangen aan. Om de keizer toe te laten voluit zijn rol van vergevingsgezinde vader te spelen, staat het tenandere goed om enkele echt miserabele personen voor zich te hebben.

Daarmee zijn we aan het ruimtelijke onderdeel van de repressie aanbeland: reeds de stoet van plaatselijke notabelen en machthebbers die clementie gaan afsmeaken van de keizer demonstreert op een concrete wijze wie controle heeft over de Gentse publieke ruimte. Een der klachten tegen de opstandelingen ging er over dat ze zich, in de traditie van hun middeleeuwse voorgangers, de ruimte en vooral de markt hadden toegeëigend. Karel V is, vooral in de 'concessie' verder gegaan dan deze ene ruimtelijke manifestatie van onderwerping. Op een structurele wijze heeft hij een geheel van collectieve publieke uitingen van stedelijke solidariteit, het auweet (de stoet van gewapende ambachtslieden op halfvasten), de processie van Sint-Lieven (de alweer door de aanwezigheid van bepaalde ambachten gekenmerkte tweedaagse bedevaart van Gentenaren naar Sint-Lievens-Houtem in het Land van Aalst en terug) en de processies van de wevers op straffe van dood verboden. Eeuwenoude collectieve manifestaties die aan de corporatieve instanties de kans gaven hun rol in het stedelijk weefsel ruimtelijk te vertalen, werden door Karel V in de 'concessie' met opstandige bewegingen gelijk gesteld⁹⁸. Alsof dit alles niet volstond werd ook het decor, het stedelijk landschap als dusdanig aangetast. Ook

⁹⁶ Over de 'creesers' bestaat een uitvoerige literatuur, de laatste die zich met de kwestie als dusdanig heeft ingelaten: P. VAN PETEGHEM, *Les 'cresers' en tant que prolétariat des villes dans les Pays-Bas* Charles Quint, in: J.-M. CAUCHIES (ed.), *Les relations entre princes et villes aux XIVe-XVle siècles: aspects politiques, économiques et sociaux. Publications du Centre Européen d'Etudes Bourguignonnes n° 33, rencontres de Gand* (1992), Neuchâtel, 1993, p. 201-214.

⁹⁷ J. DAMBRUYNE, *Aspiraties*, p. 709-711, 714-716.

⁹⁸ Een overzicht, met opgave van het belang van deze manifestaties voor de middeleeuwse stad: W. PREVENIER, M. BOONE, *De steden van de Zuidelijke Nederlanden*, p. 36. Het desbetreffend fragment uit de 'Concessie': A. DU BOIS, L. DE HONDT, *Les coutumes de la ville de Gand*, p. 172.

hier werd een oud plan van Karel de Stoute, de Sint-Baafsabdij vervangen door een militaire citadel, van stal gehaald⁹⁹. Het concept was voor de Bourgondische hertog, die het ook in Luik had toegepast, niet nieuw: de inspiratie was, net als de architecten die er traditioneel in de Nederlanden mee werden belast, Italiaans. Kort na 1450 had Francesco Sforza in Milaan een dergelijke dwangburcht laten oprichten, voor Machiavelli in zijn *'Il principe'* het voorbeeld van hoe men als vorst te ver kon gaan¹⁰⁰. De omvang van de ingreep in het Gentse stedelijke weefsel is welbekend, de strategische overwegingen die er ten grondslag aan lagen evenzeer¹⁰¹. In het geval van een grote, economisch en politiek belangrijke stad als Gent lag een verwoesting niet voor de hand, hoe zeer Van Schore zich ook inspande om de gelijke behandeling als in het geval van Carthago in de geesten ingang te doen vinden. Wel mogelijk en uitgevoerd was het neerhalen van een stadswijk, het Sint-Baafsdorp, die op zich in minder uitgebouwde stedelijke landschappen moeiteloos de omvang van een hele stad voorstelde. Dat Karel V, in andere omstandigheden de kampioen van de katholieke zaak, in een moeite een eeuwenoude kerkelijke instelling neerhaalde, heeft weinig emotie verwekt. Van Schore zelf gaat in zijn relaas over de Gentse opstand tegen Karel V in op de afbraak van de abdij en op de met de instelling verbonden cultus van Sint-Lieven, *'ung pelerinage et voiage plus de malediction que de devotion et ou que, chascun an, dix mil pechiez mortelz s'y faisoient'*, het afschaffen van deze praktijken was dan ook geen gemakkelijke zaak *'les abolyr et mectre jus, le commun peuple, qui estoit grand en la ville, ne l'eussent jamais souffert, se ce n'eust esté par le moyen et de la sorte comme il s'est fait presentement par l'Empereur ainsi estant en puissance en la ville, et par le chasteau qui s'y est fait'*¹⁰². Karel heeft overigens in zijn aanpak van Utrecht in 1528 en toen hij in 1527 zijn legerbenden op Rome losliet al evenmin eerbied voor gewijde plaatsen ten toon gespreid. In het vonnis van 30 april 1540 wordt op een bijna klinische wijze opgesomd hoe onder meer de operatie technisch mogelijk moet worden gemaakt: het opvullen van een deel van de Rietgracht en het

⁹⁹ J. DUVERGER, Wilde Karel de Stoute een burcht tegen Gent oprichten in het Domein van de St. Baafsabdij?, in: *Miscellanea historica in honorem Alberti De Meyer*, deel 2, Leuven-Brussel, 1946, p. 748-750.

¹⁰⁰ BOUCHERON, Les expressions monumentales du pouvoir princier à Milan au temps de Francesco Sforza (1450-1466), in: *Les princes et le pouvoir au moyen âge. XXIIIe congrès de la S.H.M.E.S. Brest mai 1992*, Paris, 1993, (*Publ. de la Sorbonne, série histoire ancienne et médiévale* 28), p. 122-123. Onder de Italiaanse ingenieurs die in Gent werden ingezet was Donato Buoni di Pellezuoli uit Bergamo, wiens ontwerp voor de nieuwe Antwerpse omwalling in hetzelfde jaar 1540 door Karel V werd goedgekeurd.

¹⁰¹ M.C. LALEMAN, "Woord, beeld en materie. Het Sint-Baafsdorp in Gent", in: J. DE ZUTTER, L. CHARLES, A. CAPITEYN (red.), *Qui valet ingenio. Liber amicorum Johan Decavele*, Gent, 1996, p. 289-314 en M. BOONE, *Civitas mori potest*, p. 362-364.

¹⁰² L.-P. GACHARD, *Relation des troubles*, p. 106-107.

STEDELIJKE IDENTITEIT EN STAATSGEWELD

afbreken van verschillende oude stadspoorten waarvan het puin voor de aanmaak van de citadel kon dienen¹⁰³. De hele operatie heeft opvallend veel weerklank gekregen in de Gentse memorieboeken, meer dan de politieke gebeurtenissen van 1539-40. Vooral in de latere memorieboeken klinkt betrokkenheid en verontwaardiging door over het ontmantelen van de abdij en van het Sint-Baafsdorp¹⁰⁴.

Het fiscale aspect dat als een siamese tweeling aan de staatsvorming verbonden is, komt ook hier aan de oppervlakte. Aan de '*amende honorable*' is immers onvermijdelijk een '*reparation prouffitable*' verbonden¹⁰⁵. Gent werd gedwongen om haar aandeel in de geweigerde bedde te betalen en daarboven nog een boete van 150.000 gouden Carolusguldens en een jaarlijkse rente van 6.000 gouden Carolusguldens. Zoals steeds een theoretisch bedrag dat in de praktijk diende te worden teruggeschroefd¹⁰⁶. De keizerlijke boekhouders hadden hun huiswerk overigens goed gedaan: een uitstaande rente van 550 pond groten eertijds door Karel de Stoute verkocht en enkele onderdelen van het vorstelijk domein in Gent (ammanschappen en gevangnissen) die al lange tijd een bron van onvrede voor de vorstelijke administratie waren, omdat de stad ze de facto had geürsueerd, werden teruggevorderd¹⁰⁷. Een ander greep plaats in de context van een zich fundamenteel wijzigende economie, met veel inflatie, een koopkracht die werd uitgehold (tussen 1510 en 1550 verloor een Gents ambachtsman zowat de helft van zijn koopkracht) en een vooral na 1540 torenhoog klimmende belastingsdruk¹⁰⁸. Het inschatten van de gecumuleerde effecten van de repressie van de Gentse opstand van 1540 moet rekening houden met deze context waarin zekerheden en geborgenheden fors aan het wankelen waren gebracht.

¹⁰³ J. LAMEERE, H. SIMONT, *Op. cit.*, p. 180. Op 6 en 11 mei 1540 vaardigde de keizer ordonnaties uit waarin de precieze torens, delen van oude stadsmuren en grachten werden aangeduid die voor de operatie in aanmerking kwamen: Stadsarchief Gent, charters nrs. 963, 964, 965.

¹⁰⁴ A.-L. VAN BRUAENE, *De Gentse memorieboeken*, p. 250-256.

¹⁰⁵ J. LAMEERE, H. SIMONT, *Op. cit.*, p. 179-180.

¹⁰⁶ Stadsarchief Gent, charters nr. 974, 977 en 978: algemeen ontvanger Henri Sterck erkent op 16 oktober 1540 26.000 gouden Carolusguldens ontvangen te hebben, het bedrag waartoe de boete verminderd was. Op 26 juli van hetzelfde jaar had de keizer Gent toestemming gegeven om voor een bedrag van 128.000 gouden Carolusguldens erfelijke en lijfrenten te verkopen.

¹⁰⁷ Over de rentenverkoop die onder Karel de Stoute een eerste hoogtepunt hadden bereikt en decennialang structureel op de Gentse financiën inwerkten: M. BOONE, "Plus dueil que joie". Renteverkoop door de stad Gent in de Bourgondische periode : tussen private belangen en publieke financiën, in: *Driemaandelijks tijdschrift van het Gemeentekrediet*, 1991, 45jg., nr. 176, p. 17-19. Over de bedoelde onderdelen van het domein: IDEM, Het vorstelijk domein in Gent (ca. 1385 - ca. 1453) : speelbal tussen vorstelijke centralisatie en stedelijk particularisme ?, in : *Handelingen der Maatschappij voor geschiedenis en oudheidkunde te Gent*, n.r., XLII, 1988, p. 83-91.

¹⁰⁸ W. BLOCKMANS, *De onderdanen van de keizer*, p. 249, 254-255.

7. Vorst en stad: een verbroken evenwicht

Wanneer Karel V zich in 1540 persoonlijk naar zijn geboortestad begeeft om er orde op zaken te stellen, is het gebeuren uiteraard van het grootste belang voor de Gentenaren zelf. Of dit ook zo was voor de rest van dat aanzienlijke deel van Europa waarover Karel V regeerde, is nog maar de vraag. Zeker: Gent had een reputatie van een rebelse en opstandige stad en het was duidelijk dat ze die riskeerde kwijt te geraken. Maar wat uiteindelijk uit de bus kwam, moet voor de tijdgenoten geen verrassing zijn geweest. Het geheel van repressieve maatregelen dat Lodewijk van Schore in vonnis en 'concessie' bij elkaar bracht, steekt niet echt af bij de wijze waarop de keizer elders balorige steden en onderdanen in het gareel bracht. Vergeleken met het neerslaan van opstanden in Spanje en Zuid-Duitsland, om de vergelijking met de overzeese gebieden maar niet te maken, kwam Gent er zelfs goed van af. Het aantal executies bleef beperkt, de keizer en zijn administratie wilden duidelijk twee zaken realiseren: enerzijds hun greep op de nog steeds fiscaal erg aantrekkelijke Vlaamse economie verstevigen zonder letterlijk al te veel potten te breken en daarbij een lastige gesprekspartner muilkorven, anderzijds het centrale gezag stevig vestigen in wat als een symbolische burcht van het Vlaamse particularisme mag gelden. Of het optreden van Karel V ten overstaan van Gent uiteindelijk een positieve evaluatie behoeft, is maar zeer de vraag¹⁰⁹. Het nuttige effect op de Gentse economie door het doorbreken van de corporatieve orde en de greep van de ambachten op het stedelijk gebeuren, is door het diepgaande onderzoek van Dambruyne afdoende weerlegd. Dezelfde auteur heeft ten andere ook overtuigend aangetoond dat de Gentse economie in de 16de eeuw niet de puinhoop was die op Karel V wachtte om uit haar lethargie bevrijd te worden. Er is dus geen noodzaak om het oude, niet op kritisch onderzoek gesteunde vooroordeel tegenover een corporatief georganiseerde samenleving nog langer als argument te weerhouden. Ook het feit dat Karel in de nadagen van zijn regering Gent heeft toegestaan om de Sassevaart te graven en aldus een nieuwe verbinding met de zee tot stand te brengen, lijkt in het licht van de fiscale heffingen niet meer dan een doekje voor het bloeden. De gunstige effecten waren bovendien erg vlug door de feiten achterhaald.

De 'Concessie' is terecht een tekst van cruciaal belang voor de geschiedenis van Gent. Evenwel misschien niet voor de redenen die generaties historici, op basis van het paradigma van de 'moderniteit' van de vroege 16de eeuw, in de tekst hebben gelegd. Geen enkele van de aparte maatregelen en de hele filosofie achter de geleerde constructies van Van Schore is immers origineel: de Bourgondische voorvaders van Karel hadden ze ofwel in theorie vooropge-

¹⁰⁹ Dit lijkt de teneur te zijn bij J. DECAVELE, *Keizer tussen stropdragers*, p. 179-180, die tot een positieve inschatting komt als antwoord op de (verkeerd geformuleerde) vraag of de keizer de ondergang van zijn geboortestad heeft gewild?

STEDELIJKE IDENTITEIT EN STAATSGEWELD

steld of zelfs in de praktijk gebracht. En gemeten aan het lot van andere steden kwam Gent er in de praktijk nog goed van af. Wat de 'Concessie' tot een gebeurtenis van kapitaal belang in de Gentse geschiedenis maakt, is dat ze een mijlpaal vormt in het eeuwenoude conflict tussen stad en staat. Met moderniteit en vooruitgang heeft dit alles weinig uitstaans.

Daarentegen valt het op hoe de maatregelen die Karel in 1540 op zijn geboortestad losliet de stedelijke identiteit viseerden. Zowat alle dragende elementen van deze identiteit: corporatieve en religieuze solidariteiten en hun collectieve manifestaties, de eigen politieke cultuur en de levende herinnering aan een rijk verleden, tot en met het stedelijk landschap, werden door de repressie van de keizer beroerd. Stoeten, processies, archivalia, privileges, '*lieux de mémoire*', het gebruik van de stedelijke ruimte, rituelen en symbolen: alles diende te wijken voor het structurele staatsgeweld. Het is duidelijk dat, naast de ingrijpende veranderingen op economisch en politiek vlak, de schaalvergroting die zich in de eerste helft van de 16de eeuw in West-Europa voordeed ook op het terrein van de relatie tussen vorst en onderdanen ernstige repercussies had. Voor een stad als Gent, in het hinterland van de nieuwe economische groeipool van het ogenblik, Antwerpen, was het duidelijk dat een tijdperk voorbij was. Het tijdperk waarin stad en vorst elkaar in een zeker evenwicht hielden en overleg tussen beide noodzakelijk was om een toestand van sluimerend conflict op te lossen. Het model van de middeleeuwse commune was, in het geval van Gent alvast, met de gebeurtenissen van 1540 zowat aan haar laatste akt toe. De Calvinistische Republiek zou nog de kans op een naspel geven. De schaalvergroting van de middelen aan de kant van de vorst had misschien de capaciteit tot weerstand ondergraven, wat niet impliceert dat een einde was gesteld aan de mogelijkheden om via collectieve bewegingen het politiek proces te beïnvloeden¹¹⁰. Luciede tijdgenoten, zoals Jan van den Velde, vermoedelijk schepen in 1546, die in een vijftiende-eeuws memorieboek een aanvulling schreef in de vorm van een vers in geheimschrift: '*ons keser Carolus, te Ghendt gheboren, die eevet strop voer ghulden vlies vercoren*' hebben deze omslag goed gevoeld¹¹¹. De gouden Bourgondische tijd was voorbij: met de Habsburger Karel V kreeg de Gentse gemeente geen vorst getooid met het gulden vlies maar een liefhebber van de strop. En 'keser' in de plaats van keizer: een bewuste allusie op 'creser'?

¹¹⁰ Zie de algemene opmerkingen (met veel detailanalyse over de Nederlanden in de vroege 16de eeuw): W. TE BRAKE, *Shaping history. Ordinary people in European politics, 1500-1700*, Berkeley-London, 1998, p. 4-9, 22-30, 77-81.

¹¹¹ A.-L. VAN BRUAENE, *De Gentse memorieboeken*, p. 248-249.